

PAPER DETAILS

TITLE: Kurum Vergilemesinde Yöntemler ve Sorunlar

AUTHORS: Adnan NAS

PAGES: 133-195

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7424>

I — KURUM VERGİLEMESİNDE YÖNTEMLER VE SORUNLAR

Adnan NAS Maliye Başmüfettişi

I. 1 Neden Kurumlar Ayrıca Vergilenir?

Vergi ile ilgili herhangi bir tartışmada gündeme önce o verginin varlık nedenini getirmek, metodolojik açıdan, herhalde en sağlıklı sayılmak gereken başlangıçtır. Vergi sisteminin iki büyük kategorisinden birini teşkil eden dolaysız vergiler içinde, şahısların gelirlerinden alınan vergiler yanında, ötedenberi, yine şahısların sermayelerini ve emeklerini birleştirerek kurdukları ortaklıkların kazançlarını konu alan ayrı bir vergi yer alır. Bu nedendir?

Soruya, serbest piyasa ekonomisinin en fazla gelişmiş olduğu ABD'de verilen cevap, «şirket statüsünün sağladığı bazı ayrıcalıkların ödenmesi gereği»dir; bu meyanda, özellikle sınırlı sorumluluk statüsü sayesinde iflâs halinde ortakların yararlanacağı koruma zikredilir. Oysa şirketleşmedeki avantajların karşılığında bir tür «şirket ruhsat ücreti» de alınabileceği düşünülürse, söz konusu argüman pek güçlü değildir. Esasen üçüncü şahıslar şirketle olan işlemlerinde bu statüden haberdar olacakları için bu durum tek başına vergilendirmenin gerekçesi olamaz. Bu takdirde ikinci bir sorunun daha cevabı verilmelidir: Şirketleşmeye neden gidilir? Büyük firmalar için en önemli neden şirket mülkiyetinin fertler arasında bölünmesinin ve el değiştirmesinin, kontrol ve yönetim kademeleri etkilenmeksizin, hisseler aracılığıyla sağlanmasıdır; yani yönetim kesintiye uğramıyacaktır. Küçük işletmeler için ise iki önemli güdü söz konusudur: İlk olarak, eğer para şirkette tutulup yine işe yatı-

rılırsa, sadece kurumlar vergisi ve gereğinde sermaye kazançları vergisi ödemekle şirket sahipleri daha yüksek orandaki geliş vergisinden kaçınmış olur; ikincisi şirkette oluşturulacak emeklilik fonları konusunda şahsî gelir vergisi mükellefine tanınmamış cömert vergi ayrıcalıklarının varlığıdır. İleri sürülen farklı nitelikteki bir argüman da, şirketlerin ilâve bir vergi yükünü kaldırabilecekleri ve ortaklarından ayrı bir kişiliğe sahip olduklarıdır. Oysa verginin, esas olarak, serbest parayı (yani kullanılabilir geliri) ve tüketimi (tasarruf ta gelecekteki tüketimdir) vergisiz durumdaki düzeylerinin altına düşürme yani refahı etkileme amacına yöneldiği ve şirketin ise sahiplerinden, personelinden ve müşterilerinden bağımsız bir refahı bulunmadığı (1) gözönüne alınırsa bu argümanın da yeterli sayılması mümkün değildir.

Bu durumda verginin yansımalarına, yani Kurumlar Vergisini gerçekte yüklenenin kim olduğuna bakmak gerekir. Bu, şu nedenle de zorunludur: Daha ziyade soyut bir argüman olan «kurumlar vergisinin hakedilmemiş gelirleri cezalandırdığı» bir yana bırakılırsa, geride tek makûl gerekçe olarak «*şirket paydaşları ile diğerleri arasında vergi adaleti sağlamaktır*» kalır; öyle ki gelirlerin tek vergilendiriliş yöntemi gelir vergisi olursa şirketlerce dağıtılmamış gelirler vergi dışı kalacaktır. Denebilir ki bu kazançlar, gelecekte, sonradan yapılan dağıtım veya sermaye kazançlarını kapsamına alan bir gelir vergilemesi ile yeniden vergi konusuna girebilecektir. Ancak bu sadece —o da geleceğe ilişkin— bir ihtimal olduğu gibi, yıllık dağıtılmamış kâr —işletme sermayesi değer artışı ilişkisi ile dağıtılan gelir— sermaye kazancı ilişkisi gibi pek belirli olmayan kavram paralellikleri kurulmasını gerektirir (2). Ancak, dağıtılmamış şirket kârlarını vergileyerek paydaşların avantajlarının önleneceğini

(1) J.A. Kay and M.A. King, The British Tax system, 2 nd edition, Oxford University Press, London, 1982, S. 173.

(2) A.R. Prest, and N.A. Barr, Public Finance in Theory and Practice, Sixth edition, Weidenfeld and Nicolson, London, 1979, S. 446

iddia etmek için, bu verginin yükünün paydaşlar üzerinde kaldığını varsaymak zorunludur. Bu varsayım bir yandan «tam rekabet piyasalarında her firmanın kârlarını zaten maksimize ettiği ve kâr üzerine konan ya da konmuş olup arttırılan verginin fiyatlandırma politikasını etkileyemeyeceği» gibi bir başka varsayıma, diğer yandan da para politikaları nedeniyle genel bir fiyat artışının mümkün olamayacağı düşüncesine dayandırılır. Ne varki yakın geçmişte böyle bir kabule pek çok itiraz vaki olmuştur. Özellikle, eğer ekonomi rekabetçi olmaktan çok oligopolistik bir yapıdaysa (ki realitede çokluk öyledir) kazanç vergisinde bir artışın firmaları, fiyatlarda aşağı ya da yukarı bir harekete sebep olmaktan kaçındıkları, durağan noktadan kımıldatacakları ileri sürülür (3). Ayrıca firmalar belli bir kâr düzeyinde satışlarını maksimize etmek istiyorlarsa, bu kârdan alınacak vergi fiyat artışlarına yol açabilir. Para arzı ve paranın dolaşım hızının bütün bu faktörlerin etkisini giderecek ölçüde sert tutulabileceğini öngörmek ise pek gerçekçi olmayacaktır.

Kurumlar vergisinin gerçek mükellefini belirlemek için şirket kârının içinde iki bölümü birbirinden ayırdetmek gerekir. İşletmeyi idame amacıyla kullanılan (yani sabit değer, stok v.s. alımına tahsis edilen) sermayeden elde edilecek gelir, bu sermayeyi tedarik edenlere (yani ödünç verenlere veya hisse sahiplerine) alternatif yatırımlarda elde edebilecekleri ile uygun bir gelir sağlamalıdır; yani finansman maliyetlerinin düşmeden önceki «brüt kâr» ve ödünç para faizlerin düştükten sonraki «net kâr» kavramlarının ötesinde, hem bu faizleri hem de hisse sahiplerinin umdukları temettüleri yani toplam sermaye maliyetini aşan bir «pür kâr» elde edilmelidir. Kötü yönetilen ya da serüvençi firmalarda negatif te olabilen bu kârın ardında teknoloji, etkili örgüt ya da tekel gibi başka üç kaynak vardır ki tümü birden «girişimcilik gelirleri» diye adlandırılır. Gerçek kâr vergileri

(3) R.A. Musgrave, The Theory of Public Finance, Mc Graw-Hill, Newyork, 1959, S. 278

kısmen bu pür kârlara, kısmen de kullanılan sermayeye yüklenir; nitekim İngiliz Kurumlar Vergisi de bu ikisinin bir bileşimidir. Bu itibarla Kurumlar Vergisini taşımaya aday üç grup vardır: Girişimciliği sağlayanlar (örgütü kuran ve ya icadı yapan ve yaptıranlar), sermayeyi sağlayanlar, şirketten mal ve hizmet satınalanlar. İlk iki grup birlikte faaliyetin üretici kanadını teşkil etmektedir. Eğer vergi sadece pür kârlara konmuşsa girişimcilik sağlayanlar, bu tür girişimciliğin arzı ödüle esnek olmamak koşuluyla, vergiyi taşır. Aksi durumda yani esneksiz girişimci arzı varsa, girişimcilikten cayılıp rutin çalışmaya dönlür. Bu durumda vergi tüketicilere yüklenir ve daha fazla girişimciliği ikna için tüketiciler, daha fazla fiyat öderler. Kurumlar vergisi böyle pür kârlara yönelen «nötr» bir vergi olabileceği gibi sermayeye de yönelebilir; bunun yansıması firmalar ve sermayedarların tepkisine bağlı kalacaktır. Sermaye sahipleri, yani şirkete yatırım yapanlar başka alanlarda (söz gelişi devlet tahvilinde ve denizasıırı yatırımda) elde edebilecekleri belli bir gelir beklentisi içindelerse vergi onların üzerinde bırakılamaz. Bu durumda firmalar pahalılaşıran sermaye yerine diğer üretim faktörlerini ikame etmeye çalışırlar. Maliyetler artar ve ikame başarılı olmazsa firmalar vergiyi, bazıları için zaten küçük ve hattâ sıfır olan pür kârlarından yapacakları bir fedakârlık ile tüketicilere yükleyecekleri daha yüksek bir fiyat arasında bölüştürürler. Böyle bir halde Kurumlar Vergisi, mallara göre farklı oranlarda alınan genel bir satış vergisine dönüşür; öyle bir satış vergisi ki, bunun fiilî oranı, kârların (veya matrah bu ise dağıtılmamış kârların) iş hacmine oranına bağlı olacaktır (4). Ancak kuşkusuz, eğer bu etkiyi yapacağı kesinse, hiç değilse ayırım yapmayan düz oranlı perakende satış vergisi ya da katma değer vergisi tercih edilmek gerekecektir.

Anlaşılaacağı üzere yansıma olgusu, verginin yapısına karşı oldukça duyarlıdır; bu noktada da verginin nötr olup

(4) Kay and king, op. cit. S. 176-177. Prest and Barr, op. cit., S. 448

olmadığı, yani pür kârlara yönelip yönelmediği ağırlıklı önem taşır. O nedenledir ki aşağıda alternatif vergileme şekilleri tahlil edilirken bu bakış açısı da gözetilecektir.

Ancak yeri gelmişken Kurumlar Vergisinin kapitalizasyonu üzerinde de bir nebze durmak yararlı olur. Gerçekten vergi pür kârlar üzerinde kaldığı ölçüde hisse fiyatlarında kapitalize olur (5). Şu nedenle ki vergi beklentisi, geçmişte şirketteki hisselerin el değiştirme fiyatına dahil olmuştur. Sonradan verginin kaldırılması hisselerin yeni sahiplerine umulmadık bir gelir sağlamak olacaktır. Bu argümanın gücü, sınırlı bir grup hariç, çoğu şirketin önemli bir vergi ödemeleri olgusuyla zayıflar.

Bir de, vergi yükünü şirket üzerinde bırakmanın bir yolunun, birikmiş girişimciliğin vergilendirilmesi olduğu belirtilmelidir. Yani gelişimini tamamlamış, piyasada tutunmuş ve hisseleri aranır bir şirket üzerine konan yüksek vergi, girişimcilikten caydırıcı işlev taşımaz (6).

1. 2. Kurum Vergilemesinde Alternatif Yöntemler ve İngiltere'de Gözlenen Yöntem Değişiklikleri

I.2.a. — Giriş: Şahsî gelir vergilerinden ayrı olarak bir Kurumlar Vergisi mutlaka isteniyorsa, öncelikle bazı temel kavram ve esaslara açıklık getirilmek gerekir. Ücret gelirleri hariç tüm şahıs geliri türleri şirketler için de sözkonusudur; ancak gelir vergisinde müterakkiyetin esas olmasına karşılık, Kurumlar Vergisi'nin düz oranlı bulunması, nitelikleri itibarıyla diğer gelir kategorilerinden elverişli işlem göregelmış arızî kazançlar bakımından teorik düzeyde bazı

(5) Sözgelisi ünlü Marks and Spencer'in hisse değeri, Kurumlar Vergisi olmasaydı bugünkü değerinde olmayacaktı.

(6) Aynı örneği sürdürürsek, kârların şimdiki gibi % 52'den vergileneceğini bilseydiler, ne Marks ve Spencer girişimi yapar, ne de şimdiki hisse sahipleri o fiyatı kabul ederlerdi. Şimdi ise artık geçtir.

kaygılar uyandırır. Kurumlar Vergisi sistemlerinin bu kazançları diğer gelir türlerinden ayırdetmemesinin temelinde başlıca iki gerekçe vardır: 1) Kazanç, fertler için saiklerden sadece biridir; Şirketler ise yalnızca kazanç saiki üzerine örgütlenmişlerdir. Fonların kârlı kullanımı onlar için esastır. 2) Ferdi kazançların düzensizliği ve yıllara yayılmaları, adalet amacıyla, onların müterakkiyetten korunmasını gerektirir; şirketlerde ise, müterakkiyet olmadığından, bu sakınca da söz konusu değildir (7). Yine de, özellikle dağıtılmamış kârların daha ağır vergilendiği sistemlerde ilke olarak bu gruba girecek olan sermaye kazançlarının haksız bir vergi yüküne uğratıldığı söylenebilecektir. Ancak bundan daha önemli olan nokta, aşağıda etraflıca açıklanacağı üzere kurum vergilemesi ile ilgili tüm sorunlarla şu ya da bu şekilde ilişkili olan «dağıtım» olgusunun tanımlanmasıdır. Çoğu kurum vergileme sistemi kârın hesaplanması ile «kâr payı»nın paydaşlara dağıtımını birbirinden ayırır. Ne var ki paydaşlara dolaylı ya da dolaysız akan bütün kazançlar dağıtım sayılırsa karmaşık sorunlar doğar. Söz gelişi paydaşlara ödenen temettü dağıtım kapsamına girerken, ödenen borç faizleri işle ilgili gider itibar edilir. Öte yandan dağıtım sayılan işlemlerin de kendine özgü koşulları vardır. (Ödenecek ikramiyelerin ödeme tarihinde değil de hesap tarihinde dağıtılmış sayılmaları gibi) Bir de dağıtımdan yararlanan paydaşın hukukî statüsü önem taşır; bu bir gerçek kişi ise dağıtım gelir (income), bir başka şirket ise «bağışık yatırım geliri» (Franked investment income) olur.

Hemen her yerde olduğu gibi İngiltere'de de şirketler üzerine vergiler şahsî gelir vergilerinden daha yenidir. ABD'de 1909'da ilk kez ortaya çıkan şirket kazançları vergilemesi Britanya'da 1947'de başlar. Ondan önce kurum kârları, şahsî gelir vergisi içinde vergilenirdi ve kazançlar üzerine özel vergiler sadece savaş zamanlarında ekstra gelir amacıyla konardı. 1947'de ihdas edilen sistem, şahıslar ve adî ortaklıkları kapsam dışı bırakarak ve oranı yükselterek kazanç ver-

(7) J.M. Cope, Business Taxation, Nelson, London, 1972, S. 154

gisini (profits tax) modernleştirdi. Böylece 1947 - 1958 yıllarında şirketler standart gelir vergisi dışında (ki sterlin başına dokuz şilin olarak saptanmıştı) dağıtılmış ve dağıtılmamış kârlar için farklı oranlarda ayrı bir vergi dediler. 1958'de bu oran farklılığı kaldırıldı ve kârlar, toplam tutar üzerinden tek bir oranda vergilendi (8). 1965'de ise Kurumlar Vergisine geçildi ve klâsik sistem benimsendi. 1973'te bu sistem de önemli değişikliklere uğradı. Sözü edilen gelişim ile ilgili etraflı bilgi, aşağıda farklı kurum vergilemesi yöntemleri açıklanırken verilecektir.

1.2.b — Başlıca Yöntemler:

«şirket paydaşlarının sadece gelir vergisine ve tahakkuk etmiş sermaye kazançları vergisine tabi olmaları halinde çok az vergi demiş olacakları» gibi bir temel argümandan yola çıkıldığında başlıca iki temel seçenek şekillenir: şirket kârlarının tümü üzerine bir vergi ya da sadece dağıtılmamış kârlar üzerine bir vergi. Uygulamada daha çok görülen sistemlerin bunların hiçbiriyle tam çakışmaması bu önermeyi değiştirmeyiz; çünkü hepsi aslında iki ekstrem çözüm arasındaki uzlaşmacı usllerdir. Bütün bu usller değerlendirilirken şu hususlar gözden uzak tutulmamalıdır: Paydaşları aşırı ya da yetersiz vergilendirme ihtimali, tasarruflara ve sermaye piyasalarının işleyişine nasıl etkiler yapılacağı ve genel idarî mülâhazalar. Bir başka unutulmamacak nokta da sadece kurumlar vergisinin değil, fakat onunla birlikte bir saayağı oluşturan diğer iki verginin yani temettüler üzerindeki şahsî gelir vergisinin ve ilgili sermaye kazancı vergilemesinin de mutlaka gözönüne alınması gerektiğidir (9).

nem atfedilen bir diğer ölçüt te firmaların yatırım kararlarıdır. Bir vergi sistemi, firmaları bir yatırım projesinde kararlı kılacak vergi öncesi yatırım/gelir oranını nasıl et-

(8) Kay and King, op. cit, S. 171.

(9) Prest and Barr, op. cit., S. 449

kileyecektir? Vergi yok iken sermaye maliyeti sadece sermayedarın/istediği gelir oranı, söz gelişi borç faizi oranıdır. Rekabetçi bir ekonomide bu maliyet seçilen özel finansman yöntemlerinden bağımsızdır. Özel menkul değerlerle garanti edilmiş ödünç, diğer sermaye bulma yollarından ucuz da görünse, sonuçta öz sermaye ya da garanti edilmemiş ödünç gibi diğer usûllerin maliyetini ve riskini arttırır; yani kullanılışına bir sınır vardır. Bu itibarla aralarında pek fazla seçme olanağı bulunmayan söz konusu alternatif yöntemler, vergi sistemlerine karşı çok esnekleşir. Vergi faktörünün katkısıyla hangi kaynak (ki başlıca borç veya dağıtılmamış kâr olmak üzere ikidir) ucuz hale geliyorsa o tercih edilecektir (10).

Ortak kabul gören esasa göre Kurumlar Vergisi sistemlerinin sınıflandırılması, dağıtılmış ve dağıtılmayıp şirket bünyesinde tutulmuş kârları vergileyiş biçimleri ile bağlantılı olmak gerekir. Nitekim İngiltere'de 1965 ile 1973 yıllarında yapılan değişikliklerin arkasında da, temettüler ile dağıtılmayan kârlar üzerindeki oransal vergi yükünü değiştirme amacı vardır.

«Klasik» ya da «Tek oranlı» diye adlandırılan sisteme göre temel ilke, şirket ile ortaklarının vergi mükellefiyetlerinin tümüyle ayrı olmasıdır. İngiltere'de 1973'e kadar yürürlükte kalan sistem de budur. Bu sistemde şirketin tüm kârları için düz bir oranda Kurumlar Vergisi ödenir; daha sonra hisse sahipleri de temettüleri üzerinden gelir vergisi ve paylarına düşen fakat şirkette tutulan kârlardan doğan kazançlarından da sermaye kazançları vergisi öderler. (Şirketçe paydaşların mükellefiyetlerine atfen önceden yapılan Gelir Vergisi kesintisinin ise şirketin mükellefiyeti ile ilgisi yoktur.)

Sisteme yapılan belli başlı itiraz, temettülerin mükerrer vergilenmesine yol açması, böylece vergi adaletini zedelemesidir. Gerçekten şirkette tutulan kârlar sadece Kurumlar

(10) Kay and King, op., cit., S. 178

Vergisine tabi iken temettüleri ayrıca Gelir Vergisine de tabi olur. Gerçi dağıtılmayan kârlardan doğan kazançlar da sermaye kazançları vergisi kapsamına girebilir; ancak bu sonuncu vergi arızî nitelikli olduğu gibi fiilî oranı da gelir vergisi oranının çok aşağısındadır.

İkinci önemli sakınca, bu sistemde, öz kaynak finansmanının cezalandırılması, buna karşılık yabancı kaynak kullanımının özendirilmesidir. Şöyle ki sermaye bulmak isteyen firma temettüleri paydaşlara dağıtmak, buna karşılık yeni hisse ihracı yoluyla bu amacına ulaşmak isterse çok yüksek fiyat ödeyecektir; sözgelisi % 40'lık bir oranda 100 pound tutarında bir dağıtım 167 pound tutarında vergi öncesi kâr gerektirirken, yine 100 pound olan bir borç faizi ödemesi (Faizler vergi uygulaması açısından sermayenin bir maliyet unsuru sayıldığı için) sadece 100 pound kâr gerektirir. Öte yandan, bir yatırım projesinden beklenen gelir, borç para faizi ve teçhizattaki değer düşüklüğünü kapsayan sermaye maliyeti de dahil olmak üzere toplam maliyeti aşarsa proje surplus üretmeye, yani olumlu nitelik kazanmaya başlar (11). Böyle olunca klâsik sistemde Kurumlar Vergisinin sözkonusu olduğu bir ortamda, ödünç ile finanse edilen bir projeye oranla özkaynakla finanse edilen bir projeden beklenen gelir düzeyi oldukça yüksek olacaktır.

Sözü edilen sakıncanın bir yan etkisi de, menkul değerler ile ilgilidir.: Bunların borsa fiyatları, ihraçları ve dolayısıyla işlem görmeleri sınırlı olduğu için, belirsiz olacaktır.

Yatırımın dağıtılmamış kârlardan karşılanması halinde ise finansman maliyetini şirket sahiplerinin şahsî gelir vergisi oranları belirler (bir tür alternatif maliyet); çünkü bu yolla paydaşlar, Kurumlar Vergisi ve Sermaye Kazançları Vergisini yüklenirken, şahsî kazançlarından ödeyecekleri Ge-

(11) Zaten Vergi de, bu surplus'ü ortadan kaldırmadığı takdirde nötr sayılır.

lır Vergisinden kaçınmış olurlar. Özellikle varlıklı yatırımcılar için bu fiilî yükün kendi marjinal Gelir Vergisi oranlarından düşük olma ihtimali çoktur, bu ise dağıtılmamış kârdan beslenen proje yatırımı ile ilgili umulan gelir oranını düşürür.

Düşük dağıtım yapan şirketleri destekleyen bu niteliğiyle sistemin sermaye büyümesine yardımcı işlev taşıdığı söylenebilir. Ancak uzun dönemde başka faktörler de işe karışacaktır. Üstelik kârları dağıtmayan şirketlerin bunları en iyi kullanacak birimler olduğu da iddia edilemez. Sermaye piyasası çok ilkel olmadıkça bu iki kâr bölümü arasında tarafsız kalan, hattâ dağıtımı özendiren vergileme, fonları paydaşlar aracılığıyla en iyi kullanacak şirketlere aktarabileceği için daha yararlı olabilir.

Yukarıda değinilen «temettülerin mükerrer vergilenmesi» tezi (12) karşısında yine evvelce ele alınan «statü imtiyazının bedeli olma» ve «Kurumlar Vergisinin tüketiciye yansıtılması» ile birlikte bir üçüncü argüman daha ileri sürülür. Bu, «Vergi oranı saptanırken, uygulamada çoğu şirketin ancak bir kısım kârını dağıttığı olgusunun hesaba katılması gerektiği ve dağıtılmayan kâr oranının paydaşların şahsî vergi oranları dikkate alınarak belirlendiği»dir. Öyle ki şirket hiç vergilenmezse dahi paydaşın, şahsî gelir vergisi oranının yüksekliğini düşünerek, kâr payının şirkette kalmasını isteyeceği savunulur. Nitekim en fazla bu düşünce İngiliz Kurumlar Vergisinde de bir revizyonun ivedilik kazanmasına etkili olmuştur. Bir de tek oranlı sistemin değişik kâr dağıtma politikası sürdüren şirketler arasında ayırım yapmadığı olgusu vardır. Fazla kâr dağıtan şirketin dağıtılmayan kâr ve dolayısıyla büyüme potansiyeli de törpülenmiş

(12) % 50'lik bir Kurumlar Vergisi ve % 60'lık bir marjinal gelir vergisi oranında, şirketteki kâr payından paydaşın ödediği gerçek vergi % 60 değil, % 80 olmaktadır. (% 50 + % 50. % 60)

olur. Bu noktada dağıtılan kısmı dağıtılmayan kısma oranla daha düşük vergileme önerileri güç kazanır (13).

Klâsik sistemin şirket tasarruflarını arttırıcı niteliği belirsizse de aynı şey özel tasarruflar toplamı için aynı kesinlikte söylenemez. Özellikle temettü yetersizliğinden ötürü hisse fiyatlarında oluşabilecek düşmeler, yatırımlar açısından negatif etkiler doğurabilecektir. Bu durumda özel tasarrufların özel yatırımları aşmış olması, pek istenmeyen bir şeyi, kamu sektörünün büyümesini ve kamu harcamalarının artışı zorunlu kılabilir. Öte yandan sermaye piyasasının işleyişi ve yatırım kararlarının liberalizasyonu için kuşkusuz bu sistem pek elverişli değildir. Sistemin büyümeyi özendirici işlevi de her zaman doğru değildir; hele sermaye getirisi yüksek olan firmalar için daha fazla dağıtım ve sermaye piyasasından daha fazla borçlanmayı özendiren düzenlemeler tercih edilebilir. Kaldı ki İngiltere’de çok sayıda şirketler topluluğu için yapılan regresyon analizi dağıtılmayan kârlar ile şirketin büyümesi (Vergi öncesi kârlarının artışı) arasında bir neden-sonuç ilişkisi bulunduğunu doğrulamamıştır. Buna karşılık vergi bazı olarak dağıtılmamış kârlar konjonktür politikalarına daha çok uyar; çünkü bunlar, toplam kârlara oranla, patlama dönemlerinde daha çabuk artma, durgunluk dönemlerinde ise daha hızlı düşme eğilimindedir. İşin idarî yönüne gelince kuşkusuz bu açıdan düz oranlı bir toplam kâr vergisi daha az zahmetlidir. Söze konu zahmet, yıllık vergi matrahının belirlenmesinden çok kazançtan fazla dağıtım yapıldığı yıllarda doğan negatif vergi unsurundan ileri gelir. Ancak Kurum Vergilemesi ile şahsî gelir vergilemesi birlikte düşünülmek gerektiğinden dağıtılmamış kârlardan alınan bir vergi durumunda ayrıntılı bir sermaye kazançları vergisine ihtiyaç olmayacağı, kaba hatlı bir düzenlemenin yeteceği gözönüne alınmalıdır; bu taktirde düz oranlı toplam kazanç vergisinin idarî avantajlarının sanıldığı kadar fazla olmadığı anlaşılabaktır (14).

(13) Kay and King, op. cit., S. 179-182 Cope, op. cit., s. 155-156

(14) Prest and Barr, op. cit., S. 450-455

Klâsik sistemin sakıncalarını giderecek bir sistem araştırılırken başlıca iki düşünce belirleyici olmaktadır: Bir yandan paydaşın toplam vergi mükellefiyetinin, sadece şahsî gelir vergisi ve sermaye kazançları vergileri bulunması halindekinden büyük olması, diğer yandan diğer vergilerden bağımsız olarak toplam kârlardan alınacak bir Şirketler Vergisine oranla daha büyük dağıtım rasyoları üretebilir nitelikte bulunması istenecektir.

Klâsik sisteme başlıca alternatif genel bir başlık halinde «iki oranlı Sistem» diye adlandırılabilir; çoğu batı ülkesinde uygulanan ve İngiltere'de de 1973 revizyonundan sonra yürürlüğe giren imputation sistemi de bunun bir varyasyonudur.

İki oranlı sistemde Kurumlar Vergisi, paydaşlara ödenen temettüler açısından düşer. Başka bir deyişle önce bütün kârlar yüksek orandan vergilenir; sonra toplam vergi borcu, dağıtılan kârlar ile ilgili olarak yapılan indirimle azaltılır. Aslında bu indirim ile dağıtımların paydaşlarca alınması sırasında doğan vergi arasında zorunlu bir ilişki yoktur; ancak uygulamada genellikle bir tür kaynakta vergi tevkiyatı yapılır. Bununla şirket kârları üzerindeki vergiyi birbirine karıştırmamak gerekir. Sözgelisi % 50'lik bir vergi oranı ve % 30'luk bir mahsup (alacak) oranıyla sistem şöyle çalışır:

Kâr	100.000	
Vergi (% 50)	50.000	50.000
	50.000	
(—) Toplam Temettü	40.000	
	10.000	
(+) Mahsup ($40.000 \times 0,30$)	12.000	12.000
Dağıtılmamış kâr	22.000	
Net Vergi Yükümlülüğü		38.000

Yani fiilen ödenen vergi 50.000 pound ise de ödenecek vergi sonrası temettü 28.000 pounddur ve paydaşlar fark (12.000 Pound) tutarında bir vergi alacağı alacaklardır. Bu durumda dağıtılmış kârların üzerinde % 20'lik bir yük kalmış olmaktadır. Ancak bu da kesin değildir; şöyle ki % 30' luk mahsup sadece fiili dağıtım üzerinden verilmektedir ve böylece bakiye % 20 dağıtılmamış kârlardan ödenecektir. Bu durumda sözgelisi 100 Pound'da ödenebilecek azamî temettü 80 pound değil, 71 pound olacaktır. Yine şematik olarak gösterilirse,

Kâr	100	
(—) Vergi (% 50)	50	50
Temettü	71	
	21	
(—) Mahsup (71×30)	50	21
Dağıtılmamış kâr	0	
Net vergi yükümlülüğü		29

Görüldüğü gibi bu maksimum dağıtım halinde şirketin dağıtılmış kârlar üzerinden fiilen vergilendiği oran % 20 değil % 29 olmaktadır. Aslında % 21 oranındaki bu ek vergiye, temettüler beyan edilseydi paydaşlardan toplanacak olan bir miktarın bu kârlardan alınması gözüyle bakılabilir.

Sistemin esprisinin iyi algılanabilmesi amacıyla tam alacak veren bir durum düşünelim: Bu durumda ödenen temettüler üzerindeki Kurumlar Vergisi yükü sıfır olacaktır ve böylece Kurum ölçeğinde dağıtılmayan kârlar ve şahıs (paydaş) ölçeğinde dağıtılan kârlar üzerinde olmak üzere iki vergi mevcut bulunacaktır. Bunlardan ilki, bir kül halinde ve muhtemel sermaye kazancı vergilemeleri ihmal edilmekle gözönüne alınacak paydaş zümresinin ağırlıklı marjinal şahsî vergi oranına denk olacak şekilde seçilirse dağıtılmamış kârlarla dağıtılmış kârlar arasında adaletsizlik yaratılmamış olacaktır. Ancak zengin ve fakir paydaşlar arasında adalet, dağıtılmamış kârlara tek bir oran uygulandığı için, halen

sağlanmış olmayacaktır. Geleneksel görüş, aşağı yukarı bütün paydaşların zengin olduğu varsayımıyla bu oranın temel gelir vergisi oranından daha yüksek olması doğrultusunda idi. Ancak günümüzde hayat sigortası şirketleri, emeklilik sandıkları ve vakıflar gibi düşük kazançlı paydaşları temsil eden kuruluşların çoğalması (15) bu görüşü çok tartışmalı hale getirdi.

Kısmî alacak veren bir iki oranlı sistemde (ki yaşayan şekil budur) dağıtılan ve dağıtılmayan bölüm üzerindeki vergi yükü başlangıç oranından şahsî vergi ödeyenler için aynı kalırken (dağıtılmayan kârlar için % 30 şahsî gelir vergisi) ve böylece kâr dağıtılmaması için bir malî özendirici yaratılmazken, paydaşıktan doğan gelir, diğer kaynaklardan doğan gelirlerden daha yüksek oranlarda vergilenecektir (16). Bu farklı işlemi, alışlagelmiş «yatırım geliri» argümanı açıklamaya yetmez; çünkü bu her türlü yatırım gelirini kapsar. Daha makul bir açıklama, «...geçmişte temettüleri için uygulana gelmiş bu kabil bir vergilemenin hisse fiyatlarında kapitalize olduğu o zamanki hisse sahipleri bu yükün tümünü taşımışken yükün şimdi kaldırılmasının şimdiki paydaşlara taahhüt edilmemiş çıkarlar sağlayacağı» yolundakidir. Diğer bir önerme ise Kurumlar Vergisi'nin kısmen ileriye doğru yansıtılabilmesi dolayısıyla dağıtımlar üzerindeki Kurumlar Vergisi yükünün azalıp ortadan kalkacağı doğrultusunda ki bu, her özel hal için ayrıntılı araştırma gerektirecek bir durumdur.

İki oranlı sistem de, ilke olarak, özkaynak finansmanından çok kredili finansmanı özendirir; ancak bu özendirme

(15) Kraliyet Gelir Bölüşümü ve Refah Komisyonu'na göre 1969-73 yılları itibariyle İngiliz şirketlerine ait hisse senetlerinin sadece % 50'si şahıslara ve yönetim kademesine aittir; sigorta şirketleri % 16.9, emekli sandıkları % 14.6 ve vakıflar % 4.1 oranında hisse sahibidir.

(16) Çünkü temettüden ödenen vergi sadece şahsî gelir vergisi değil aynı zamanda bir kısım Kurumlar Vergisini de içerir.

tek oranlı sisteminkinden biraz daha azdır. Şöyle ki yukarıdaki örnekte gösterilen vergi oranlarında 100 poundluk bir temettü ödemesi 140 poundluk bir vergi öncesi kârı gerektirecektir. (Aynı tutarda faiz ödemesi için ise 100 pound vergi öncesi kâr yeter.)

Dağıtılan kârlar ile ilgili mahsup oranı ile bu gelirlerden yapılacak gelir vergisi indirimi ve şahsî vergi oranı ilişkisinin sıklığı ölçüsünde, şahsî vergi oranındaki bir değişme kurum vergilemesinde de hissedilecektir. Ne olacağını yine bir örnekle görelim. Varsayalım ki yukarıda kullanılan oranlar, a) İndirim oranı % 35 olmak üzere % 50 b) İndirim oranı % 35 olmak üzere % 55 olarak değişsin.

	Eski Oran	(a)	(b)
Kâr	100.000	100.000	100.000
(—) Vergi (% 50)	50.000	50.000	55.000
	50.000	50.000	45.000
(—) Temettü	40.000	40.000	40.000
	10.000	10.000	5.000
(+) Mahsup	12.000	14.000	14.000
Dağılmayan Kâr	22.000	24.000	19.000

(a) da artan şahsî gelir vergisi oranı dağıtılan kârlardaki nominal oranı % 15'e (50 - 35) ve fiilî oranı % 23'e (yukarıda hesap tarzı gösterildiği şekilde) düşürmüştür. (b) de ise şahsî vergi oranıyla birlikte Kurumlar Vergisi oranı da artmıştır ve dağıtılan kârlar üzerindeki nominal oran % 20 de kalırken fiilî oran % 29'dan % 31'e çıkmıştır.

Vergi oranlarındaki değişikliklerin şirketler üzerindeki bu diferansiyel etkileri, rakipler dahil diğer şirketleri de etkiler, öyle ki, rekabet koşulları açısından mutlak değil nisbî oranlar önem taşıdığından bazan başka şirkete ilişkin bir değişiklik şirketin kendi vergi durumundan daha önemli olabilir.

İki oranlı sistem ile ilgili diğer bir önemli sorun, dağıtımlar için yapılacak mahsup dolayısıyla, dağıtımları muhasebe dönemleri ile ilişkilendirmenin zorunlu olmasıdır. Bu hususta mevcut iki alternatiften ilki dağıtımları, kaynaklandıkları dönem kârları ile ilişkilendirmektir. Bu yöntemin bir avantajı da şudur ki temettüler genellikle ilişkili oldukları dönem kârından (muhasebe kârı) düşük olacaktırlar. Ancak dağıtım, sadece temettülerden ibaret değildir. İkinci yöntem, kârları aynı dönem içinde fiilen yapılan dağıtımlarla ilişkilendirmektir. (Yani normal olarak önceki döneme ilişkin bulunan ve aynı dönemdeki geçici temettüleri kapsamayan temettüler) Bu yöntemin ise ilk avantajı, tanımlamada doğruduğu basitliktir; ne var ki önemli bir dezavantaj da dağıtımların ilişkilendirildikleri kârları aşmaları halinin daha sık görülecek olmasıdır. Aslında vergilenebilir kâr muhasebe kârından düşük olduğu takdirde bu sakınca iki sistemde de ortaya çıkabilir. Şükür ki bir çözüm vardır: Mahsubun bir önceki veya sonraki dönem kârlarından yapılması. Gerçekte şirketler temettü ödemelerini ve özellikle zamanlamalarını plânlayarak mahsup için beklemekten kurtulabilirler. Bu olgu, yani temettülerin bir yılda hattâ daha uzun dönemdeki kârları aşabileceği olgusu, dağıtılmış kârlardaki gerçek vergi oranı hakkında varılan yukarıdaki sonucu biraz değiştirmeyi gerektirir. Temettü mahsubunun vergilenebilir kârın tümüne kadar yürütülebileceği gözönüne alınmakla herhangi bir yıldaki vergi yükü aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

Kâr	:	10.000
(—) Vergi (% 50)	:	5.000
		5.000
(+) Temettü mahsubu	:	3.000
(10.000 × 0.30):		
Kullanılabilir kâr	:	8.000

Böyle bir durumda dağıtılan kârlara yüklenecek fiilî vergi oranı % 20'lik bir nominal oranı geçmeyecektir. Kuşkusuz bu durum olağan değil istisnâî ve geçici bir durumdur.

Yukarıda açıklanan (17) iki oranlı sistemin bir varyantı olan Atıf (imputation) sistemi de, kaba hatlarıyla, aynı etkiyi doğurmaya yönelmiştir: Kârları düz bir oranda vergilemek ve fakat böylece ödenen şirket vergisinin bir bölümünü paydaşın beyan edeceği temettüler ile ilgili bir «vergi alacağı» saymak. Böylece şirketin dağıtılmış kârlar üzerinden ödediği verginin bir bölümü paydaşlara atfedilmiş olur, ve temettüler üzerinden ödeyecekleri gelir vergisine ilişkin bir ön ödeme sayılır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun da ortak bir kurum vergilemesi yöntemi olarak öngördüğü ve ülkemizde de uygulamasına geçilen bu yöntem ile ilgili ayrıntılar aşağıda (III) sayılı bölümde İngiliz örneği üzerinden açıklanacaktır. Ancak burada sistem ile ilgili bazı temel özellikler üzerinde bir nebze duralım. Yukarıda tanımladığımız genel iki oranlı sistem dağıtımlara kurum düzeyinde mahsup imkânı tanırken, atıf sisteminde vergi alacağı şahsî gelir vergisi borcuna karşı verilir. Dağıtım özendirme ile ilgili genel etki, iki yöntemde de aynıdır; fakat ayrıntılar değişir (18). Yöntemin işleyişini görmek için, ilkinde yaptığımız gibi tam alacak verilmesi ile kısmî alacak verilmesi hallerini ayrı ayrı ele alalım. Tam alacak halinde, paydaşa ödenen temettü şirket bünyesinde ödenen vergiyle birlikte brüt olarak göz-önüne alınır ve daha sonra paydaş bu brüt tutar üzerinden, fakat şirket vergisine denk bir alacak sahibi olarak, şahsî gelir vergisine tabi olur. Başka bir deyişle dağıtım üzerindeki toplam vergi yükü, diğer kaynaklardan doğan aynı tutardaki gelirin yüklendiğinden yüksek değildir; diğer bir bakış açısından şirket, toplam kârı tutarında temettü ödenmesini kararlaştırabilir ve vergisini de, ihtiyatlara başvurmak-sızın, ödiyebilir. Kısmî alacak halinde ise uygulama tamamen aynıdır, fakat bu def'a dağıtımın brütleştirilmesi (dolayısıyla şahsî vergiye karşılık olarak verilen alacak) temettü sahiplerinin üzerinden tüm Kurumlar Vergisi yükünü

(17) Sözü edilen açıklamalarla ilgili olarak bkz: Cope, op. cit., S. 157-159. Prest and Barr, op. cit., S. 450-456

(18) Öyle ki, genel yönetime alacak ödenmiş temettü, atıf yöntemine de alacak yazılmış temettü dendiği de olur.

kaldırarak ölçüde değildir. Sözelisi 3/7'lik bir brütleştirme faktörü ve temettü alacağı kabul edilen 1973 İngiliz sisteminde 70'lik bir temettü ödemesi 100'e brütleştirilecek ve 30' luk bir vergi alacağı başlangıç oranındaki şahsi gelir vergisi borcuna karşılık tutulacaktır; ancak % 50'lik bir Kurumlar Vergisi oranında paydaşlar, gerçekte bu yükün sadece bir kısmından kurtulmuş olmaktadır. Yani temettü geliri sahipleri diğer gelir türü sahiplerinden daha yüksek oranda vergilenmiş olurlar; Şirket de toplam kârlarına eşit bir temettü ödemesini, vergisini de ihtiyatlarına başvurmaksızın karşılayarak, yapamaz(19). Şahsi vergi yükümlülüğünün ve Kurumlar Vergisi alacağının brüt temettü ile ilgilendirilmesi esastır; başlangıç oranında daha yüksek (veya alçak) bir orandaki mükellef fark vergiyi ödemek (veya iadesini istemek) durumundadır. Ülke içindeki mükellefler bakımından iki oranlı sistem ile aynı etkileri (dağıtılan kârlardaki vergi yükünü eşitleme) üreten atıf sisteminde ilk hamlede ödenen verginin tümü (yüksek şahsi orandaki mükellefler hariç) Kurumlar Vergisi iken, iki oranlı sistemde bundan farklı olarak kısmen Kurumlar Vergisi kısmen Gelir Vergisidir. Paydaşlar arasında yabancılar da olması halinde ise sistemler arasındaki benzerlik iyiden iyiye azalır. İngiltere'deki sistem ile ilgili aşağıda yer verilecek açıklamalarda ele alınacak olan bu hususta temel nokta, mahsubun kurum düzeyinde verilmesi halinde kim ve nerede olursa olsun tüm pay-

(19) Tam alacak ve kısmi alacak hallerini, rakamlı örneklerle gösterelim. Toplam kâr 200, dağıtılmamış vergi öncesi kâr 60, kurumlar vergisi ve şahsi vergi oranları % 50 olursa, tam alacak veren bir sistemde, vergi sonrası dağıtılmamış kârlar 30, dağıtılmamış kârlar üzerindeki Kurumlar Vergisi 30, brüt temettü 140 (net temettü 70, Kurumlar vergisi 70), şahsi gelir vergisi 0. (yani 70'lik şahsi vergi, aynı tutardaki Kurumlar Vergisi alacağıyla karşılanmaktadır.) Kısmi alacak verilmesi halinde ise, sözelisi toplam kâr 200, Kurumlar vergisi oranı % 50 ve şahsi vergi oranı % 30 ise maksimum temettü ödemesi 100 olacaktır. 3/7 katsayısından brüt temettü 143, bunun üzerinden % 30 oranında şahsi vergi 43 olacaktır; yani 100 tutarında ödenmiş Kurumlar Vergisinin sadece 43 tutarı şahsi vergiye karşılık tutulabilecektir.

daşların yararlanacak olmaları, oysa şahsî gelir vergisi açısından mahsup verilmesi durumunda yararlanacak olanların da bu açıdan sınırlanabileceğidir.

Önerilen bir diğer yöntem, hattâ bazılarına göre en mantıkî olanı, dağıtılmamış kârları da öz sermayedeki hisse oranlarına göre paydaşlara dağıtmak ve böylece hem fiilî hem de atfedilmiş temettüleri uygun marjinal oranda vergilendirmektedir. Bu usûlde şirket bir adi işletme paydaşlarda adi ortaklar gibi kabul edilmektedir. Dağıtılmış ya da dağıtılmamış tüm şirket kârları paydaşların şahsî vergilendirilebilir gelirini oluşturacaktır. Paydaşlar her yıl, şirketten bir önceki yıla ait vergiye tabi kârlarını ve şirketçe adlarına ödenmiş vergilere ilişkin vergi alacaklarını gösterir birer pusula alacak ve bunları şahsî gelirine ekleyecektir. «Birleşik sistem» diye de adlandırılan böyle bir düzenleme bir zümre olarak paydaşlar arasında olduğu kadar onlarla toplumun diğer kesimi arasında da adaleti sağlayacağı gibi, dağıtılmamış kârlara tümüyle ayrı bir vergidense bir tür gelir vergisi uygulanmasının doğru olacağı yolundaki harp öncesi geleneklerine ve kapalı şirketler için ötedenberi uygun görülen koşullara da uyacaktır. Sistemin pratik olmadığı tezi pek doğru değildir; şirket temettü dağıtımını nasıl hesaplıyorsa bunu da öyle hesaplayacaktır. Daha ciddi olan iki tehlike vardır; Varlıklı paydaşların daha yüksek oranlara girmemek için paylarını beyandan kaçınma eğilimlerinin artması ve yine bu kişilerin sürekli olarak az kâr dağıtan ve böylece kendilerini nakit kazançlarından daha fazla vergi faturalarıyla karşı karşıya bırakan şirketleri dağıtımına zorlamaları ya da bu hisseleri satmaları ihtimali. Gerçekte bu iki sakınca da tartışmalıdır: Paydaşlar her sistemde vergi kaçırabilecekleri gibi hisse senedi alırken mutlaka fazla temettü bekleyişi içinde değildirlir, aksine bazan yüksek «tutulan kâr» oranını tercih edebilirler. Ne var ki, belki en önemli sakınca olarak, devletin kurum kârlarını şahsî gelirlerden farklı vergileme yetkisi elinden alınmış olmaktadır. Bu nedenlerle sözü edilen yöntem tüm ekonomi için olmasa bile, kapalı ve yarı kapalı şirketler için kullanılabilir; ancak bu vergi sistemin-

deki adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı ne kadar istediğimize ve farklı sistemleri haklı çıkaran özel koşullar (sözgelişi sermaye piyasasının gelişmiş olmaması nedeniyle fon toplamadaki güçlük) olup olmamasına bağlıdır (20) (21).

12 c. — *Bazı Özel Sorunlar ve Uygulamalar:*

i) *Kapalı Şirketler:*

Kurum vergilemesi yöntemleri tartışılırken şirket ile ortakları arasındaki ilişkilerin ele alınması da kaçınılmazdır. Hukukî kişilik ayrılığına rağmen «şirketin, sahibi olan kişilerin bir yansıması» olduğu yolundaki görüş özellikle aile şirketleri ve küçük şirketler için genel kabul görmektedir. Bu durumda özel bir uygulamaya gerek duyulur.

Özel uygulama iki farklı şekilde ortaya çıkar: İlki şirketi görmezden gelip işletmeyi adı bir ortaklık gibi vergilemektir. Bunun yararı işletme statüsünün sadece vergi avantajı güdüsüyle seçimini önlemesidir. İkinci yol ise Kurumlar Vergisinde şirketin hukukî yapısında ve vergi sorumluluğundaki yapaylığı ortadan kaldıracak bir sistem değişikliğinden geçer; küçük şirketler için büyüklerinkinden daha zahmetli kurallar konur, buna karşılık belli bir kâr düzeyinin altında daha düşük bir vergi oranı kabul edilebilir. Yöntem ne olursa olsun öncelikli sorun şudur: Özel uygulama görmesi gerekli şirket nasıl tanımlanacaktır? İngiltere'deki mevzuat bu

(20) Prest and Barr, op. cit., S. 457-460. Kay and King, op. cit., S. 180

(21) Teorik düzeyde kalan bir öneride, şahsî vergilemeye ilâve bir kurum vergilemesi gereğini ortadan kaldıracak olan, tahakkuk esasına dayalı bir sermaye kazancı vergilemesidir; bu suretle dağıtılmamış kârlar, sermayede değer artışına dönüştüğü anda vergilenecektir. Ancak bu takdirde dahi, kârların ayırımıyla sermaye kazancının değerlendirilmesi ve açıklanması arasındaki zaman adaletsizlik yaratabilir. Daha önemlisi, sisteme bu esasla ilgili bazı unsurlar katılması neyse ama, genel ve kapsamlı bir tahakkuk esaslı idarî yünden çok büyük güçlükler doğurur.

tanımı «...beş veya daha az paydaşın (veya alacaklının) ya da tümüyle yönetici olmak üzere daha fazla paydaşın kontrolünde bulunan ve Birleşik Krallık'ta mukim olan şirketler...» şeklinde yapmıştır; tanımda geçen *kontrol* kelimesi ise direkt oy gücünden daha ilerisini yani dolaylı ve fiili etkileri de kapsayacak ölçüde geniş tutulmuştur. Öyle ki temsilciler, kontrol edilen diğer şirketler, ortaklar, eş, usûl ve fûrug ve kardeşler ve onların temsilcileri şahsın kendisi sayılacaktır; ayrıca mutad ticârî borçlar ve banka borçları dışında kalıp finansmanın büyük bölümünü karşılayan (tasfiye halinde hak sahiplerine dağıtılabilecek toplam varlıkların yarısından fazlasını alabilecek düzeyde) alacaklılar da şirketi kontrol ediyor sayılacaktır. Bu tanımda yer alan Genel kurala istisna teşkil eden haller de, yine mevzuata göre, 1) yönetimi ve kontrolü Birleşik Krallık dışında bulunan (yani hariçte mukim) şirketler, 2) kendisi kapalı olmayan bir başka şirket tarafından kontrol edilen veya ancak kapalı olmayan bir şirket te beş kişilik limite dahil edildiği takdirde kapalı sayılabilecek şirketler, 3) oy hakkının en az % 35'ine sahip hisseleri kamu sektörünün elinde bulunan ve kabul edilmiş bir borsada kayıtlı şirketler şeklinde belirlenmiştir.

Vergi sonrası gelirinin % 50'sini dağıtmamış olan bir şirketin, işletmenin normal faaliyetine zarar vermeksizin dağıtabileceği tutarlar Gelirler İdaresince paydaşlara bölüştürülebilir; bu tutarlar ve ACT (öndelik kurumlar vergisi) şahıs paydaşların vergilenebilir geliri varsayılır. Şu kadar ki herhangi bir muhasebe dönemi için bir kapalı şirket, gerekçesini belirterek, bu yükümlülükten müstesna tutulmasını isteyebilir. Bu ayrıcalık, ülkenin ödemeler dengesini koruma amacıyla, işletme ihtiyaçlarına bakılmaksızın hariçte mukim bir şirketin paylarının % 90 olduğu şirketlere tanınmaktadır. Dağıtım kavramı da kapalı şirketler için normal içerdiğinden daha geniştir: Yöneticilerden (veya temsilci yahut akrabalarından) alınan borçlarla ilgili olarak ödenen ve borcun ya da daha küçükse şirketin nominal özsermayesinin % 12'sini aşan faizler bir yandan, paydaşlara (temsilci ve akrabalar ve büyük alacaklara) sağlanan kolaylık ve fay-

daların şirkete maliyeti (bu ödemeler daha önceden gelir olarak vergilendirilmemiş olmak ya da muaf bulunmamak koşuluyla) diğer yandan dağıtım addedilecektir. Öte yandan, paydaşlara şirketçe verilen ödünçler (paydaş şahıs ve ya hariçte mukim bir şirket olmak kaydıyla) Kurumlar Vergisi'ne tabi olacak ve borç geri ödendiğinde ilgili vergi iade edilecektir. Verginin borca oranı ACT oranına eşit bulunacaktır. Borcu alan ise sadece borç iptal edildiği ya da tahsilinden vazgeçildiği takdirde Gelir Vergisi başlangıç oranında brütleştirilerek bir gelir elde etmiş itibar edilecektir. Ayrıntısı III'üncü bölümde anlatılacağı üzere bu şekilde farazî dağıtıma konu olan tutar şirketin plâsman gelirlerini ve onun dışında ticarî ve mülk gelirlerinin en fazla % 50'sini kapsayabilecektir; ayrıca faaliyetin gerektirdiği bazı indirimler de uygulanacaktır (22).

Bu özel düzenlemenin ciddi bir tehlikesi vardır: Bazı şirketler, gerçekte yaygın bir mülkiyete sahip olmalarına rağmen, aile ilişkileri nedeniyle hukukî tanımlamanın içine girebilir. Söz gelimi hisseleri birinci ve ikinci kuşakların iradeleriyle dağıtılmış bir üçüncü kuşak aile şirketinde küçük hisselerin bile el değiştirmesi şirketin statüsünü her an değiştirebilir. Bu noktada bazı güvenceler, örneğin kotasyon zorunlu hale gelir. Bu kabil idarî zahmetler bir yandan, küçük şirketlerin zayıf pozisyonlarının onları vergi yönünden himayeye muhtaç hale getirdiği tezi öbür yandan uygulamaya yeni tartışma boyutları ekler.

Kapalı şirket uygulamasının vergi güvenliği kaygısıyla yöneldiği iki hedef, eşanlı olmaları şaşırtıcı görünen iki ayrı eğilimdir: Şirketten ortaklara para aktarılması ve kârların şirkette tutulması.

Kuşkusuz şirket söz konusu para aktarmasını harcama şeklinde yapmak ister; hele küçük şirketlerde şahıs sayısı

(22) Corporation Tax, Issued by the Inland Revenue, London, 1979-81

az olduğundan bunu ayarlamak kolaydır. Ödemeler ücret, kira veya koşullar uygunsa patent royaltileri şeklinde kaydedilebilir. Özel mevzuatta mülk kirası carî rayiç ile sınırlanır, patent hakları gibi maddî olmayan diğerlerin düşülmesine ise hiç cevaz verilmez. Ücretler için ise sınırlama «...tamamen ve münhasıran ticarî amaçlarla harcama yapılması...» şeklindedir; yani ücret, verilen hizmetle orantılı olacaktır. Öte yandan faiz indirimlerinde de koşullar ağırlaştırılmıştır.

Kurum vergileme sistemi tek oranlı ise yasaklanan harcama ile temettü arasında bir fark yoktur; ama sistem iki oranlı ise dağıtımlar mahsup imkânı sağlarken harcamalar için bu söz konusu değildir.

Masraf görüntüsü altında ortaklara para aktarma olanaklarının tükendiği ve artık sadece temettü v.b. dağıtım ile ödeme yapılabilecek bir nokta vardır. Ancak bu ortaklar açısından surtax oranını arttıracaksa başka bir yere yenden yatırım yapma pahasına parayı şirkette tutma tercih edilir. Kapalı şirket mevzuatı bu nedenle düzgün temettü ödemeyen şirketlerin dağıtım halinde borçlanılacak ek vergiyi de içerecek şekilde daha büyük bir miktar ödemişçesine vergilenebileceğini öngörür. Bu yükümlülük ticarî gelirler için (özellikle küçük işletmeler bakımından) ve «...işin idamesi geliştirilmesi için kaynak ihtiyacı...» gerekçesiyle oldukça hafifletilebilmektedir (23).

ii) Enflasyon Muhasebesi:

Ekonominin artık neredeyse kanıksanmış bir özelliği haline gelmiş olan enflasyon, kurum vergilemesinde de vergiye tabi kârın belirlenmiş aşamasında tartışma çerçevesine girer. Enflasyon-kâr ilişkisi başlıca üç nokta etrafında yoğunlaşır: Sabit aktiflerin amortismanı, stok değerlemesi ve parasal varlık ve borçlar.

(23) Cope, op. cit., S. 160-163

Sabit aktiflerle ilgili yıpranma ve aşınma karşılıkları hususunda, sürekli enflasyonun söz konusu olmadığı bir konjunktürde dahi, fiyat artışı ve düşüklüğü hallerinde «tarihi maliyet» esasının doğru bir kâr tespitine elvermediği, bu itibarla sermaye yatırımı, kâr dağıtımı, tüketim ve ücret talepleri konusunda gerçekçi olmayan karar ve tahminlere neden olduğu ileri sürülür. Ancak; boom dönemlerinde kârlar kadar vergiler de şişeceği, öte yandan iş adamlarının eski sermayenin getirisiyle yeni ve pahalı sermayenin getirisini birbirinden ayırdedebilecek basirete sahip olduğu ve nihayet çoğu firmanın amortisman dağıtımını plânlayarak temettülerin tutarını etkileyebildiği (durgunluk dönemlerinde de aynı mekanizmaların ters yönde işleyeceği) gözönüne alınırsa bu argüman çok güçlü sayılmaz. Buna karşılık kronik enflasyon durumunda (ki günümüzde çoğu kez tanık olunan hal budur) işletme geliri saptanırken «tarihi maliyet»in yerini «yenileme maliyeti»ne bırakması gereği genellikle kabul edilir. Makro-ekonomik açıdan bunun en önemli gerekçesi dönem başında ve sonunda ulusal sermaye stoğunun aynı kalmayıdır; firma sahipleri açısından bakıldığında ise, a) enflasyon, talep ve mamül fiyat artışı dolayısıyla kullanılan sermaye teçhizatının da fiyatını arttıracak, b) firmalar fiyat artışı dönemlerinde sermayelerini yenilemek için gerekli fonlara sahip olamayacaktır. Hemen belirtilmelidir ki firma bazında ileri sürülen argümanlar eleştiriye açıktır. Öncelikle, mevcut sermaye teçhizatının değerinde oluşan artış firma için bir sermaye kazancı teşkil eder; bu nedenle yenileme maliyeti esasına göre amortisman ayrılması kabul edilirse bu sermaye kazançları tümüyle vergi dışında bırakılmış olacaktır. Tarihi maliyet uygulamasında da bu defa söz konusu kazançların tümü Kurumlar ve Gelir Vergisi yükü altında kalacaktır. Bu durumda muhtemelen en mâkul yol, para değerindeki genel değişmeyi fiyat endekslerine uygun olarak düzelterek sadece geride kalan reel sermaye kazançlarını (yani herhangi bir firma sahiplerince elde edilen kazançlar) vergiye konu kılmaktır. İkinci argüman ile ilgili olarak ise, sürekli bir şekilde sermaye stoğunu arttıran bir firma da amortisman karşılığı fonlarının önemli tutarlara

ulaşacağı, böylece net yatırımdan doğan nakit girişlerinin fiyat artışlarından doğan nakit çıkışlarının hiç değilse bir kısmını karşılayacağı ileri sürülmektedir (24). Üstelik bütün bu tartışmalarda zımnen yapılmış bir varsayımın, «...Sermaye teçhizatının yenilenmesinin mutlaka birikmiş amortisman fonundan yapılacağı» varsayımında doğruluğu tartışılmalıdır. Gerçekten dağıtılmamış kârlar v.b. fonlar da rahatlıkla bu amaca tahsis edilebilir. Yine de kavramsal olarak genel fiyat düzeyindeki değişikliklere dayanan bir yenileme maliyeti sistemin, tarihî maliyet ya da aktif değerleri üzerinden yenileme maliyeti sistemlerine kavramsal yönden üstünlük taşıdığı inkâr edilemez.

Stok değerlemesine gelince, İngiltere'de de yürürlükte olan klâsik FIFO sisteminin herkesçe bilinen sakıncası, yani «...muhasabe dönemi boyunca stokların parasal değerindeki artışları, fizik artış olup olmadığına önem vermeksizin kâra dahil etme» özelliği (aksi durumda yani fiyatlarda düşüş olması halinde de kârı olduğundan düşük gösterme) (25) dolayısıyla öne sürülen alternatiflerden en önemlisi, bilindiği gibi LIFO (son giren ilk çıkar) yöntemidir. Ancak bu yöntem de stoklardan doğan kârlar üzerindeki vergi yükünü tümüyle ortadan kaldırmayabilir: Eğer dönemin açılış ve kapama tarihleri arasındaki fizik stok mevcudu artmışsa ve bu artışın tümü açılış tarihindeki fiyatlardan satın alınmışsa sorun yoktur, ancak bu başlangıç fiyatlarından alınan stoklar dönem stok artışından az ise LIFO'nun sağlayacağı koruma sadece kısmî olacaktır. Başka bir deyişle LIFO yöntemi, yıllık stok devir hızı, zaman içinde stokların dağılımı, yıllık fiyat artışı ve yıl içinde fiyat artışlarının anlık mı esnek mi olduğu gibi bir dizi faktöre bağlı olarak işlevini yerine getirir. Öte yandan yine LIFO, genel fiyat artışlarından

(24) Prest and Barr, op. cit., S. 426

(25) Uygulamada oldukça ender rastlanabilecek olan bu «fiyatlardaki düşüş» olgusu karşısında FIFO'nun firmalara sağladığı bu avantaj kalıcı olmaz; çünkü izleyen dönemdeki bir fiyat artışı halinde vergiye tabi kârlar daha büyüyecektir.

ileri gelen kârlarla bunun dışında kalan ve vergiye tabi olması gereken kârları da birbirinden ayırdetmez. Kârın genel fiyat artışı ile ilişkili bölümünü ayırdetmenin yolu, belli stok düzeylerine (Sözgelişi dönem başı, ortası ve sonu) genel bir fiyat düzeltmesi uygulamaktır. Bu düzeltmenin çeşitli sebepleri olabilir. 1974'ten beri İngiltere'de yürürlükte bulunan «belli bir vergi öncesi kâr düzeyini aşan stok kazançları ile ilgili vergi indirimi sağlanması» da bu yolda bulunabilecek çözümlerden gelişigüzel bir örnektir (26).

Kârların enflasyondan etkilenmesinin en karmaşık ve tartışma çağıran yüzü, net parasal varlık ve borçların reel değerindeki değişimler alanıdır. Bunun anlamı kısaca şudur: Varlıkların ve borçların nominal değerleri değişmese dahi, net borçlu firmalar için reel sermaye kazancı, net alacaklı firmalar için de reel sermaye kaybı sözkonusu olacaktır. Nasıl sabit aktifler ve stoklarda bu kabil kazanç ve kayıplar vergi konusu dışına çıkarılmak isteniyorsa aynı ihtiyaç burada da vardır (27).

Enflasyonun şirket hesaplarına etkisi konusu, İngiltere'de hükümet düzeyinde de ele alındı. 1974'te kurulan enflasyon muhasebesi ile ilgili komite (The Sandilands Committee) 1975'te sunduğu ve o günden bu yana tartışılan raporunda, başlangıç noktası olarak şirket kârının şu tanımını aldı: «...Şirketin, yılın sonunda yılbaşındaki zenginlik düzeyinde kalmış olma kaydıyla, yıl içinde dağıtabileceği maksimum değer...» Bu tanımın uygulamaya aktarılması ortaya iki temel soru koymaktadır: Kârlar nasıl ölçülmelidir? Bu ölçü enflasyona göre nasıl ayarlanmalıdır? Daha önce «Muhase-

(26) Prest and Barr, op. cit., S. 423 ve 428.

(27) Konunun uygulamadaki görünüşü şöyle formüle edilebilir: Borç verilen bir paranın dönem sonunda reel değerini muhafaza etmesi için getiri oranı (faizi) $r=i(1+dp) + dp$ olmalıdır. (i eski yani dönembaşı faiz, dp ise fiyat artış oranıdır.) Böylece hem enflasyon etkisi karşılanacak, hem de borcun gerçek değeri korunacaktır.

be Standartları Yönetim Kurulu», klâsik tarihî maliyet muhasebesinin enflasyon olmayan yerde kârları doğru ölçtüğünden hareketle sadece ikinci soruyla ilgilenmiş ve bir «carî satınalma gücü» önermişti. Sandilands Komitesi ise bu yaklaşımı reddederek iki soruyu birden ele aldı. Gerçekten de kârların nasıl ölçüleceği belirlendikten sonra bir enflasyon düzeltmesi uygulamak kolaydır. Komite, esas olarak, yenileme maliyeti muhasebesi (ki komitenin buna verdiği ad Current Cost Accounting = carî maliyet muhasebesidir), yani değer düşüklüğünü carî yenileme maliyetinde ölçmek ve stok değer artışını kârlardan düşmek lehinde tartışmıştır (28); ayrıca bilânço aktiflerinin carî değerleriyle kaydedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu raporun yayımının ardından çeşitli muhasebe kuruluşlarının tamamlama çalışmaları izlendi: Çok karışık bulunan Morpeth Raporu reddedildi; 1977'de yayınlanan ve çok basit bir geçici öneri olan Hyde Guidelines, «Muhasebe Standartları Komitesi»nin Nisan 1979'da yayınlanan carî maliyet muhasebesine ilişkin raporunda modernleştirildi. Bu rapor, «kâr ve zarar hesabı»na değer düşüklüğü, stok kârları ve yönetim oranı (borçların borç ve özsermaye toplamına oranı) ile ilgili üç enflasyon düzeltmesini içeren bir bölüm eklenmesi yolundaki Hyde Guidelines önerisine, şirketleri carî maliyet esasları üzerinden malî durum tabloları, yayınlamaları (ki Sandilands raporunda da vardır) ve enflasyonun işletme sermayesi (özellikle ticarî alacaklar) üzerindeki etkilerinin de kâr ve zarar hesabında gözönüne alınması ile ilgili öneriler ekledi. Özellikle net parasal borçlara ilişkin öneri önem taşıyor; Sandilands raporu enflasyonun aktif değerlerdeki etkisini hesaba katmış, borçların değeri üzerindeki etkisine değinmemiştir. Muhasebe Standartları Komitesi raporu da konuyu ilgisiz bir başka konuyla, stok kârları ile ilişkilendirip karıştırmıştır. Neden bu konuda isteksiz davranılmıştır? Bir gerekçe, parasal borçların gerçek değerindeki bir düşüşün

(28) Stok sorununun öncelik kazanmasının gerisinde, 1973-74 yıllarında petrol fiyatlarında oluşan artışların şirketlerin petrol stoklarından kazancının artmasına sebep olması yatar.

firmaya ve dolayısıyla paydaşlara kazanç sağlamakla birlikte, bunun, diğer kâr bölümlerinden farklı olarak, firma likiditesini arttırmadığıdır (29). Gerçekten olan içinde bulunan zamandaki bir nakit değil fakat gelecekteki bir nakit akımını potansiyel olarak içinde taşıyan bir malvarlığı değeri değişikliğidir. İngiltere’de 1974 yılında, kapsamlı bir enflasyon muhasebesi sisteminin hazırlıkları ve tartışmaları sürerken, likidite sıkıntısı içindeki firmalar için getirilen stok mahsubu esas enflasyon olgusunun resmen tanınması açısından anlamlı fakat nitelik açısından ilkel ve götürü olmuştur. Ancak net sonucun firmaların önemli miktarda vergi yükünden kurtulmaları olduğu hemen belirtilmelidir. Başlangıçta bu mahsup, stokların defter değerinde gayrisafi ticarî kârın % 10’unu aşan bir değişme olduğu takdirde farkın kârdan düşülmesi şeklindeydi; 1976’da mahsup, amortisman karşılıkları düşüldükten sonraki kârların % 15’i şeklinde değiştirildi. 1981 Bütçe Kanunu ise sistemi firmalar açısından iyice avantajlı ve yumuşak bir hale getirdi: Buna göre mahsup, Devlet İstatistik Örgütü’nce hazırlanan toplu stok endeksinin dönembaşı stok tutarına uygulanmasıyla (dönembaşı stok içinde 2000 poundluk tutar muaf olmak üzere) bulunacaktır.

iii) Vergi Sistemi ile Yatırımlar Arasındaki İlişki:

Aslında bu hususa çalışmanın daha önceki bölümlerinde muhtelif vesilelerle değinildi. Yine de bazı özellikli noktaları ayrı bir başlık altında vurgulamak yararlı olacaktır.

Aslında pür liberal bir ortamda şirketlerin sermaye yapıları ve yatırımların finansman şekillerinin vergi sisteminin etkilenmemesi daha çok istenir. Ancak piyasa koşullarının idealden uzaklığı ve ekonomik yönlendirmede devletin artan müdahaleciliği, artık «nötr vergi» alternatifini gün-

(29) Zaten Kay ve King gibi bazı yazarlar, verginin kârlılık gibi kavramsal değil, nakit akımı gibi fiili esaslara dayanması gerektiğini ileri sürerler.

dem dışına taşımış sayılabilir. Artık vergi, yatırım teşvikinin en etkili yollarından biri mütâlaa edilmektedir. Bu teşvik başlıca dört alt başlık altında toplanabilir: 1. — Yıpranma ve aşınma karşılıklarını «yenileme maliyeti» esasına oturtmak; 2. — Amortisman karşılıklarını erkene almaya izin veren «hızlı amortisman» esası; 3. — Amortisman karşılıklarının önceden belli kurallara göre dağıtılması zorunluluğunun kaldırılması; 4. — Özel subvansiyonlarla yatırım teşviki.

Yenileme maliyeti esasının uygulanmasının çeşitli yolları bulunabilir: Yıpranma ve aşınma karşılığına hak kazanmış tüm aktiflere, alım tarihinden itibaren oluşan fiyat artışlarına göre aktifin ömrüne dağıtılmak üzere, genel bir fiyat endeksi uygulanabilir; yahut, değişik ana aktif grupları için bir endeks serisi kurulabilir; veya, sadece genel fiyat artış düzeyinden daha yüksek fiyat artışına maruz kalmış özel aktifler için ilâve karşılıklar verilebilir. (Kuşkusuz normalden az fiyat artışlarının sözkonusu olduğu aktifler için de karşılıklar azaltılacaktır); nihayet bir aktifin sadece defter değeri (bakiye değer) açısından fiyat değişmesi için düzeltmeye imkân verilebilir.) (30)

Yenileme maliyeti esasının kabulü uzun ve kısa dönemde çeşitli etkiler yaratacaktır. Genellikle endeksleme usulünün, daha büyük tutarda ve özellikle daha uzun ömürlü (yaşın uzunluğu düzeltmenin müteaddit defa yapılmasını sağladığı için) sermaye teçhizatına sahip firmalara daha fazla avantaj sağlayacağı söylenebilir; ancak yatırımın tutarı aynıysa, kısa ömürlü teçhizatında yararlanacağı yıllık karşılık daha yüksek olacaktır. Öte yandan sermayeleri ve sabit sermayenin toplam sermaye içindeki payı açısından benzer olan iki fir-

(30). Bu sonuncu usul rakamla örneklenirse, sözelisi başlangıçta 100 sterline mal olan ve fakat defterdeki nihai değeri 20 sterlin olan bir aktif, fiyatlar ikiye katlanırsa sadece bu bakiye değer açısından ayarlanacak ve aktive ömrü boyunca ayrılan karşılıklar; $(80 + 40 =) 120$ sterlin olacaktır.

ma arasında ise yenileme maliyeti esas, aynı miktarda kârı vergi dışı bırakarak, sermaye getirisi oranı düşük olanı (yani verimsiz olanı) ödüllendirmiş olur; cezalandırılan kârların tekel kârı olması hali hariç bu tercihin onaylanacak yönü yoktur. Sistemden nispeten fazla yararlanacak diğer bir firma türü de, fiyatların hep tırmanageldiği varsayımıyla, sermaye teçhizatı eski olanlardır; oysa bu tür firmaların etkinlik ve dinamizmin açısından yeterli bir düzeyde olmaları pek muhtemel değildir. Nihayet aynı yenilenmiş sermaye değerine sahip iki firma arasında da, Sabit Teçhizat/Stok oranı yüksek olan daha fazla yıllık vergi kazancı sağlayacaktır. Endeksleme yöntemi ayrıca elde etme maliyetinin bilinmesi ve uygun fiyat endeksinin seçimi gibi açık güçlükler içermektedir.

Yukarıda belirtilen «...ilâve karşılıklar...» yoluyla yenileme maliyetinin sisteme ithali ise, çeşitli teçhizat türlerindeki fiyat artışlarını ayırdetme ile ilgili güçlük yanında aktifleri en fazla değer artışına uğramış firmaların neden en fazla yatırım teşviklerine müstahak bulundukları gibi bir önemli soruyla karşı karşıyadır.

Yenileme maliyetinin bakiye defter değeri üzerinden hesaplanması alternatifine yöneltile başlıca eleştiri, bu yöntemle yenileme maliyetini karşılamaya yetecek ölçüde fon biriktirilemeyeceğidir. Oysa eğer firmanın makina-teçhizat varlığı büyükse ve aktiflerin amortisman kalıbı (yani yaş dağılımı) aynı anda itfa edilmelerini gerektirmeyecek şekildeyse (yani geometrik olarak bir dikdörtgene yakınsa) yeteri fonlar birikecektir; ancak bu da kuşkusuz oldukça önemli bir kayıtlama sayılır.

Diğer taraftan, artık ekonomik hayatta pek yüzyüze gelinmeyen bir olgu, fiyatlarda düşüş olgusu karşısında yenileme maliyeti sisteminin nasıl işleyeceği de tartışılmalıdır. Tarihi maliyet esasına oranla bu durumda firmalara daha yüklü vergi faturaları kesileceğinden, fiyat artış dönemlerinde özendirici olan bu usûl durgunluk dönemlerinde aksi-

ne yatırımlar yönünden caydırıcı olur (31). Kaldı ki enflasyon dönemlerinde de özendirici niteliği muhakkaksa da bu özendirmenin dağılımının optimal olduğu söylenemez; başka bir deyişle firmalar arasında özendirmeye duydukları ihtiyaç açısından bir ayırım yapılmaz.

Hızlandırılmış amortisman usûlü ise çeşitli biçimler alabilir: İngiltere'de savaş sonrasında uygulanan kuruluş indirimleri, makina-teçhizatın ilk tesis yılında amortisman karşılıklarının büyük bir diliminin vergiye tabi kârlardan düşülmesine izin verilmesidir. Hızlandırma amortismanına tabi değerın itfa süresini kısaltma yani her yıl için ayrılan karşılığı belli bir oranda arttırma suretiyle de yapılabilir. Biçim ne olursa olsun bu usûlde en açık avantaj, indirilen tutarlar üzerinden bir tür birleşik faiz kazancı elde edilmesidir. Bu nedenledir ki çoğu zaman kuruluş indirimine «geçici ve faizsiz bir Kredi» gözüyle bakılır; oysa geri ödeme olgusu söz konusu olmadığı gibi sermaye teçhizatı zaman içinde sürekli olarak yenilendiği takdirde geçicilik te belirsizleşir. Dolayısıyla kuruluş indirimini, eğer onu karşılamaya yetecek ölçüde gelir kazanılırsa bir hibe olarak nitelendirmek daha doğru olur; gelir arttığı ölçüde hibe niteliği pekişir. Öte yandan kuruluş indirimi, firmaya en fazla kaynağa ihtiyaç hissettiği zamanda ek fon sağlar; yenileme maliyeti esasından farklı olarak sabit sermaye stoklarının kâra oranı değil, net yatırımın kâra oranı önem kazanır ve bu nedenle girişimcilik, risk yüklenmeye özendirilir. Buna karşılık genişleme yıllarında vergi matrahını daha fazla azaltacaktır bu usûl. Fakat genel olarak yatırımları özendirme açısından yenileme maliyeti esasına oranla daha etkin sayılabilir; şu nedenle ki kuruluş indirimi firmalara en önemli iki yatırım belirle-

(31) Nitekim aynı nedenlerle stok maliyetlerinin hesabında da demode sayılan FİFO usûlü konjonktür politikası aracı olarak daha fazla tercihe şayandır; genişleme dönemlerinde vergilenebilir kâr tutarını arttırırken, durgunluk dönemlerinde vergiyi azaltarak piyasanın canlanmasına yardım eder.

yicisi konusunda yardım sağlar: Firmanın likidite durumu ve risk yüklenme isteği. Diğer taraftan kârlardaki vergi oranının düşürülmesine oranla da daha etkindir; çünkü vergi oranının düşürülmesi, önemli tutardaki makina-teçhizat indirimleri nedeni ile vergi sonrası kâr vergi öncesi düzeyini aşabileceği oysa böylece bu durum ortadan kalkacağı için, firma kârlılığını düşürebilir (32). Kuruluş indirimleri (ki bunlar bir tür vergi amortismanı sayılabilir) % 100'lük ilk yıl indiriminden bölgeler ve endüstriler itibariyle farklılaştırılmış indirimlere kadar çeşitli formlarda uygulamaya aktarılabilir.

Amortisman karşılıklarının dağıtımına ilişkin önceden belirlenmiş kuralların kaldırılması, kısaca tarihi maliyetlerin yokedilmesi tarzı konusundaki kararın firmalara bırakılmasıdır ki bu genellikle «*serbest amortisman*» diye adlandırılır. İngiltere'de de bazı endüstri kollarında bazı özel aktiflerle ilgili olarak farklı zamanlarda uygulanan bu yöntem daha hızlı bir itfa öngördüğü ölçüde kuruluş indirimlerine yaklaşır; bazı hallerde ise itfa süresini kısaltmadan sadece karşılıkların zaman içindeki dağıtımını değiştirir. Serbest amortisman sisteminin çarpıcı üstünlüğü, firmalara bu alanda hareket serbestisi sağlamasıdır. Böylece yüksek kâr sağladıkları dönemlerde firmalar daha fazla tasarruf imkânına kavuşurlar. Üstelik, daha önce kuruluş indirimi bahsinde de belirttiğimiz gibi, bu kabil usûller vergi oranındaki artışları caydırıcı olmaktan çıkarır, özendirici kılar. Bunu bir örnekle açıklayalım: 200 sterlinlik bir yatırım ve bunun yılda 30 sterlin getirisi olsun. İlk aşamada çok uzun yıllara düz oranla serpiştirilmiş amortismanı ihmal edelim. Kurumlar Vergisi % 50 iken vergi öncesi getiri % 15, vergi sonrası getiri % 7.5 tur. Proje finansmanının 50 sterlinlik bölümü % 12 faizli borç olsun; yani yılda 6 sterlin faiz ödenecektir. Faiz ödendikten sonra kalan 24 sterlin getiri 150 sterlinlik özsermayenin karşılığıdır; buna göre vergi öncesi getiri % 16, vergi sonrası getiri % 8 olur. ((ödünç ile finansmanı teşvik)

(32) Prest and Barr, op. cit., S. 436

% 100'lük bir ilk yıl indirimi tercihi yapılan serbest amortisman halinde ise, şirketin diğer faaliyetlerinde yeterli kâr varsa bu kârdan ödenecek vergi ($200 \times \% 50 =$) 100 sterlin düşer. Bu ise paydaşların katkısını, yani gerekli özsermayeyi 50 sterline düşürür. Yatırımın getirisi ve borç faizi aynı kaldığından vergi sonrası net kâr yine 12 sterlindir ki bu yatırımın getiri oranının % 24'e çıkması demektir. Kurumlar Vergisi % 60'a yükseltirse vergi sonrası kâr ($24 \times \% 40 =$) 9.6 sterline düşmekle birlikte, finansman kaynağının bu defa ($200 \times \% 60 =$) 120 sterlinlik bölümü serbest amortisman dan ileri gelen vergi kazancı olduğu için özsermaye getirisi yine yükselerek % 32'ye varmış demektir (33). İngiltere'deki uygulamasıyla bugün aktif türleri ve endüstri kolaları, hattâ bölgeler itibariyle yapılan ayırım, imalât sanayii yatırımlarını özendirme gibi belli belirsiz bir amaç bir yana, pek açık gerekçelere dayanmamaktadır. Bu tür yöntemlerin en önemli sakıncası da budur. Ayrıca devletin vergi hasılatı ve yatırım kalıbı üzerindeki inisiyatifi elinden alınmaktadır.

Yatırım özendirmesiyle ilişkili son bir kategori, *yatırım indirimi ve yatırımlara yapılan direkt subvansiyonlardır*. Yatırım indirimi, bir zamanlar (1966 öncesinde) İngiltere'de uygulanan şekliyle, tarihi maliyet amortismanı esasıyla yatırım doğrudan bir subvansiyonun bileşimidir. Öyle ki olağan yıpranma ve aşınma karşılıklarına ek olarak yatırımın belli bir oranı da kârlardan düşülmektedir; böylece sistem, güçlü bir kuruluş indirimi etkisi yaratmaktadır. Kuruluş indiriminin (verginin ertelendiği süre uzayacağı için) uzun ömürlü, yatırım indiriminin ise kısa ömürlü teçhizata nispeten fazla yardımcı olacağı kabul edilir. 1966 ile 1970 arasında İngiltere'de genel bir uygulama gören, 1970'de yerini kuruluş indirimine terkeden, 1972'de ise gelişmekte olan yöreler için yeniden yürürlüğe sokulan subvansiyonlar (grants) ise kârlılık ve vergi oranı ile herhangi bir ilişkisi olmaksızın, aynı yatırım harcamasını yapan firmalara eşit şekilde ve-

(33) Kay and King, op. cit., S. 188

ilmektedir. Amortisman tabi değer subvansiyondan sonraki değer olabileceği (1966-1970) gibi subvansiyonu da içerebilir. (1972 sonrası) Subvansiyon rejiminin yararları açık-lığı, indirim ile yatırımın eşanlı oluşu, böylece carî kârı düşük fakat potansiyel kârı büyük firmalara destek sağlayışıdır. Ancak önemli sakıncalar da sözkonusudur: Vergi ile ilgili oluşları yüzünden ek bir yönetim örgütü gerektirebilecekleri gibi, daha önemlisi, kronik olarak zarar eden firmalara böylece arka çıkılmış olabilir (34).

Amortisman karşılıklarını doğrudan veya dolaylı olarak arttırmanın bundan başka yolları da bulunabilir: Karşılığın vergi öncesi kârlardan bir indirim olmak yerine vergiye karşı bir alacak olarak verildiği ABD örneği ya da Kurumlar Vergisinin yerine ikâme olunacak bir Katma Değer Vergisi bunlardan ikisidir.

IV i) Grup Şirketler:

Yukarıda «kapalı şirketler» vesilesiyle değindiğimiz «...Şirket ile ortaklarının ayrılığı» sorunu, şirketlerin bir birinin mülkiyetine sahip olması halinde de aynıdır. Grup statüsünün vergi yönünden sağladığı avantaj temettü ödemeleri nihai olarak gerçek kişilere yapıncaya kadar Gelir Vergisinin geciktirilmesidir. Eğer aktif varlıkların el değiştirmesi sözkonusuysa durum daha da karmaşıklaşır; söz-gelişi önce grubun içinde sonra da dışında satılan bir aktif unsuru için bunun grup içi maliyetine oranla sözü edilen ikinci satışta doğan sermaye kazancı, yük diğer ortaklara sıçratılmayarak değerın daha önceki sahipleri olan şirketler üzerinde kalacak şekilde, vergilenmelidir. Ancak bu arada önceki satışlar sırasında sermaye kazançları da gözden kaçırılmamalıdır.

Aslında boyutları ne olursa olsun bütün şirketler için

(34) Prest and Barr, op. cit., S. 439

vergi, kârlar üzerine sabit bir oranda konmuş ise grup için özel mevzuat gerekmez. Fakat, 1973'ten sonra İngiltere'de olduğu gibi, küçük şirketler daha düşük bir orandan vergileniyorsa yapay bölünmelerin engellenmesi ihtiyacı ortaya çıkar.

Tali şirketin ana şirkete ödediği temettünün vergi dışı tutulmasının temelinde, amaç bir nakit transferi olsaydı bunun cari hesap veya ödünç şeklinde de yapılabileceği düşüncesi yoktur. Bu meyanda verilecek mahsubun şekli uygulanan vergi sistemine bağlıdır.

İngiltere'de halen cari olan mevzuat, ülke içinde mukim bir grup veya konsorsiyum için grup içi temettüler üzerinden öndelik kurumlar vergisi (ACT) ödemesi ve faiz ve diğer yıllık ödemeler üzerinden vergi tevkifatı yapılmayacağını, ana şirket tarafından ödenmiş ACT'nin tamamen veya kısmen tali şirket tarafından ödenmiş sayılacağını, grup üyelerinden birindeki ticari zararın diğer üyelerin cari kârlarından mahsup edilebileceğini, grup içi değer transferlerinden doğan sermaye kazançlarının sözkonusu değer grup dışına çıkıncaya kadar erteleneceğini öngörmektedir; «grup geliri» sayılan ve Kurumlar Vergisinden muaf tutulan temettü ödemeleri için koşul, temettü ödeyen firmanın % 51'lik bir tali şirket olması, grup içi mahsup ve sermaye kazançlarının ertelenmesinde ise koşul ana ve tali şirket arasındaki sermaye ve kâr ortaklığının % 75 olması şeklinde belirlenmiştir. Aynı olanakların konsorsiyum halinde toplanmış şirketlere tanınması için beş veya daha az dahilde mukim şirketin grup geliri sayılacak temettüler bakımından temettü ödeyen şirketin % 75 sermayesine, grup içi mahsup bakımından da tali şirketin veya onun % 90'ını elinde tutan şirketin tüm sermayesine sahip olması istenmektedir.

II. — İNGİLİZ ÖRNEĞİ VE BAZI ÖZELLİKLER HUSUSLAR

Yukarıda da gerçik temel kurum vergilemesi sorunlarında

İngiltere'deki uygulama ve gelişme baz alınmış, yeri geldikçe bu ülkedeki yaklaşım ve çözümlere yollamalar yapılmıştır. Ancak halen yürürlükte olan «atıf sistemi»nin işleyişinin ve İngiliz Kurumlar Vergisi Kanunu'nda yer alan önemli düzenlemelerin burada toplu bir şekilde açıklanması çalışmanın tamlığı açısından zorunlu görülmektedir. Kuşkusuz mevzuat hükümleri I'inci bölümde yer alan kavramsal çerçeve içine oturtulmak gereklidir.

II. 1. — Yürürlükteki Atıf Sistemi (*The Imputation System*):

İlk olarak temettülerin mükerrer vergilenmesini önlemek amacına yönelik ve şirketçe ödenen vergi için hisse sahiplerini alacaklandırıran bu sistem hakkında genel bir bilgi daha önce (I 2 b) bölümünde verilmiştir. Giderek çoğu ülkede (ve bu arada bizde de) yaygın bir kullanım alanı bulan yaklaşımın burada daha etraflı bir incelemesini yapmağa çalışacağız.

1973'te, sekiz yıldır uygulanmakta olan klâsik sistemin yerine ikame edilen «atıf sistemi»nin işleyişini bir örnek üzerinde görelim: Diyelim ki paydaşa yıllık temettü olarak 100 sterlinlik bir çek verilsin. % 52'lik Kurumlar Vergisi oranında şirket bu temettüyü ödemek için 208 sterlin vergi öncesi kâr elde etmek durumundadır. Ödenen 108 sterlin verginin bir bölümü aslında temettüler üzerinden (temettünün 30/70 oranında) kaynakta kesinti yoluyla yapılan bir ön gelir vergisi ödemesidir. Bu ödeme genellikle şirketlerin dönem kârları üzerinde Kurumlar Vergisi ödemeye çağrıldıkları tarihten önce yer aldığı için Öndelik Kurumlar Vergisi (*Advance Corporation Tax* ya da kısaca *A.C.T.*) diye adlandırılır. Kalan bölüm ise esas kurumlar vergisi yükünü oluşturur. (*Mainstream Corporation Tax*) Temettü çekini alan paydaş, temettü üzerinden Gelir Vergisini daha önce ödemiş sayılacaktır. Ne var ki her paydaş farklı düzeylerde şahsî vergi oranına sahip olduğundan nihai olarak ödenecek vergi

bundan fazla veya nadirde olsa (35) eksik olabilir. Eğer, söz-
gelişi, başlangıç oranına eşit olan ACT oranı % 33,3 ise 100
sterlinlik net temettü 150 sterlinlik brütleştirilmiş temettü
gerektirecektir; aradaki 50 sterlinlik fark ise paydaşın öde-
diği kavramsal vergi olmaktadır. İşte bu kavramsal vergi
paydaşın vergi alacağıdır. Şahsî gelir vergisi formunda pay-
daş bu alacak da dahil olmak üzere 150 sterlin tutarındaki
brüt temettüyü beyan edecektir; önceden ödemiş olduğu
varsayılan kavramsal vergi ise Gelir Vergisinden mahsup
edilecektir. Paydaşın gelir vergisi oranı başlangıç oranı ise,
alacak, vergi borcunu karşılayacaktır; ancak meselâ marji-
nal şahsî vergi oranı % 60 olan bir paydaşın 150 sterlin brüt
temettü üzerinden borçlanacağı vergi (90-50) 40 sterlin ola-
caktır. Bir ekstrem durum olarak paydaş vergiden muaf ise
(meselâ emeklilik sandıkları veya hayır kurumları için bu
durum sözkonusudur) hazineden 50 sterlin tutarında iade
talebine hak kazanır. Yani sonuçta 208 sterlinlik vergi önce-
ki kurum kârından, başlangıç oranından gelir vergisi öde-
yen bir paydaş % 52'lik bir fiilî oranla 100 sterlin, bir hayır
kurum 28 lik bir fiilî oranla 150 sterlin ve % 60'lık vergi
oranındaki mükellef te % 71,2'ye ulaşan bir fiilî vergi yü-
küyle 60 sterlin elde edeceklerdir.

Vergi alacağının çokluk Gelir Vergisi şahsî oranına denk
tutulması öncelikle idarî kolaylık sağlaması yönünden avan-
tajlıdır; çoğu paydaşın vergi oranı bu olduğundan daha son-
ra ilâve bir vergi tahsili ya da vergi iadesi sözkonusu ol-
maz. Ancak idarî neden tek başına önemli sayılamaz. Bu-
na karşılık vergi alacağı ile standart şahsî vergi oranı ara-
sındaki bu özdeşlikten doğabilecek iki önemli sakınca var-
dır. İlk olarak başlangıç gelir vergisi oranında bir artış ile
vergi alacağı da aynı oranda artacağı için standart orandan
vergi ödeyen kitlenin yükümlülüğünde bir değişme olma-
yacak, daha önemlisi emeklilik sandıkları gibi vergiden mu-
af kuruluşların hak kazanacakları iade tutarları durduk yer-

(35) Genellikle ACT oranı, Gelir Vergisinin başlangıç dilimin-
deki orana (% 30) denk tutulur.

de artacaktır. İkincisi bu sistem temettüler ile dağıtılmayan kârlar (yani iki farklı finansman yöntemi) arasındaki ayırımı ortadan kaldırmaya yönelmişken bu işlevini sadece belli bir oranda gelir vergisi ödeyenler için yerine getirecektir (36). Bu nötr vergi oranı, şu varki paydaşların marjinal gelir vergisi oranlarının ağırlıklı ortalaması ile çakışmaz; bu ikincisi, standart oranın biraz üstünde kalır. Yine de son zamanlarda vergi ödemeyen ya da az ödeyen kuruluşların elindeki hisse senetlerinin artması dolayısıyla (37) iki oran birbirine yaklaşmaktadır.

Şirketin, yaptığı dağıtımlar üzerinden, böylece Gelirler idaresine ödediği öndelik Kurumlar Vergisi (ACT) aynı dönem için kârları üzerinden hesaplanan Kurumlar Vergisinden düşülecektir. Kurumlar Vergisi ve ACT oranları her yıl Bütçe yasası ile saptanır; halen yürürlükte olanlar Kurumlar Vergisi için % 52, ACT için de nakit temettü ödemesinin 3/7'si ya da 30/70'idir. Ancak bu şekilde temettüler ile bağlantılı olarak hesaplanan ACT'nin, dönem Kurumlar Vergisinden mahsubunda bir limit vardır: Öyle ki sözü edilen temettü ve ACT birlikte şirketin vergiye tabi geliri aşamazlar. Bu limit uygulandığında mahsup edilememiş bir ACT bakiyesi varsa şirket iki seçenekten birini kullanabilir: Ya önceki iki dönemin Kurumlar Vergisinden mahsup yapabilir (öncelikle daha yakın dönem vergisi mahsuba tabi tutulmak üzere); veya, zaman sınırlaması olmaksızın, müteakip dönemlere devreder. Ne var ki gelecekte yapılacak mahsuba ilişkin olarak ta diğer bir önemli kayıt konmuştur: Eğer şirketin mülkiyeti el değiştirir ve aynı zamanda yapılan ticaretin veya işin özelliğinde veya yönetiminde büyük değişiklik olursa (38) ya da ticaret veya iş hacmi ihmal edilecek düzeye kadar düşerse, mülkiyetin değişimini izle-

(36) Kay and King, op. cit., S. 185 (Aslında bunlar için bir de sermaye kazançları vergisi vardır, ama ihmal edilebilir.)

(37) Bu olgu için bkz. Dipnot 15.

(38) Sözü edilen değişiklik ticareti yapılan malın türü, sağlanan hizmet ve imkânlar, müşteriler veya piyasa ile ilgili olabilir.

yen dönemlere bu bakiye ACT devredilemez. Hemen belirtelim ki temettüyü alan paydaş açısından anılan limit sözkonusu değildir; yani şirket ACT'nin tümünü dönem vergisinden mahsup edemese dahi paydaş tarafından bütünüyle şahsî vergiden düşülür. Temettüler üzerinden şahsî vergi ödemeyen bir paydaş, sözgelisi bir hayır derneği ise ACT'nin iadesini isteyebilir. Nihayet bir diğer dikkat çekilecek husus, ACT'nin ancak temettü ve diğer uygun dağıtım üzerinden ödenmiş olmak koşuluyla ve sadece gelir (söz gelisi sermaye kazancı değil) üzerinden ödenen Kurumlar Vergisinden mahsup edilebileceğidir. Uygun dağıtım ile kastedilen, «...gelecekte ve belirsiz bir zamanda nakit olarak ödenebilecek olan ve paraya çevrilebilir hisse senetleri ve tahvillere ilişkin bulunan... ikramiyeler» hariç diğer bütün dağıtımlardır; bu çerçeveye temettü ile birlikte aktifin herhangi bir şekilde dağıtımı, şirket kârlarına bağlı olan veya normal ticarî rayiçin üstünde getiri sağlayan tahvil faizleri, özsermayeden primli iadeler gibi çok sayıda kategori girer. Uygulama dışında tutulan dağıtım ise, paydaşın kurum olması halinde vergiye tabi olmaz; paydaş şahıs ise yüksek oranlı gelir vergisiyle birlikte yatırım gelirlerine ilişkin münzam vergiyi de verir, fakat standart orandan tevkifat yapılmaz.

Bu açıklamaları rakamlı örneklerle tamamlayalım:

i) İlk olarak, diyelim ki, hesap döneminde vergilenebilir geliri 50.000 sterlin olan bir şirket 28.000 sterlin temettü dağıtma kararı almıştır:

Ödenecek ACT	: 28.000 × 3/7	= 12.000
Kurumlar Vergisi	: 50.000 × % 52	= 26.000
(—) ACT		= 12.000
Ödenecek Ana Kurumlar Vergisi		= 14.000
Toplam Kurumlar Vergisi		26.000

ii) Aynı kâr düzeyinde dağıtılacak temettünün 42.000 sterlin olduğunu varsayalım.

ACT	: 42.000 × 3/7 =	18.000
Kurumlar Vergisi	: 50.000 × %52 =	26.000
(—) ACT limiti :		15.000
Ana Kurumlar Vergisi		11.000
Toplam Kurumlar Vergisi		29.000
ACT artığı (18.000 - 15.000=)		3.000

Burada ACT'nin limit değeri, bütün kârın dağıtılması halindeki değerdir. $50.000 \times \% 30 = 15.000$. Paydaşlar ise 42.000 sterlin temettü ile birlikte 18.000 sterlin vergi alacağına hak kazanmışlardır.

iii) Şahıs paydaşın temettü üzerinden şahsi vergi mükellefiyeti ise şöyle olacaktır:

Nakit temettü	: 42.000
İlgili Vergi Alacağı	: 18.000
Menkul Sermaye Geliri	: 60.000
Gelir Vergisi + Yatırım Geliri	
Oranı: % 70	
(söz gelişi % 55 + % 15)	
Toplam Vergi	: 42.000
(—) Vergi Alacağı (ACT)	: 18.000
Ödenecek Gelir Vergisi	: 24.000

Görüldüğü gibi bu durumda Hazine (Gelir İdaresi) bazı hallerde henüz şirketten tahsil edemediği bir vergiyi paydaşlara iade etmek gibi istemediği bir işlemi yapmak zorunda kalır.

ACT hususunda grup şirketler ve kapalı şirketlerle ilgili bazı hususlara yukarıda değinilmişti. (Bkz. 1-2-c-i ve IV i) Dışarıda elde edilen gelirler ile ilgili çifte vergileme mahsubu ise aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

II. 2. Kurumlar Vergisinin Tarhı ve Tahsili:

II. 2. a. — Muhasebe Dönemi, Vergi Yılı ve Oranlar:

Kurumların hazırladıkları hesaplar hem verginin hesabına, hem de vergi ödeme zamanlarının tespitine esas olur. Ancak bir şirketten diğerine hesap yılının değişmesi önemli bir güçlük doğurur; üstelik bu, aynı zamanda üretilmiş kârları, salt muhasebe dönemi değiştiği için, farklı oranlarda vergileme gibi adaletsiz bir sonuca yol açar. «...Maddelerin üretildikleri zamandaki oran üzerinden vergilenmeleri» önerisi oranlamanın ve spesifik belirlemenin nasıl yapılacağına ilişkin güçlüklerle karşı karşıya kalacağından geride tek makul alternatif kalır: «Vergiye muhasebe dönemi üzerinden hesaplayıp bütün şirketler için aynı tarihten itibaren oranları hesaba katmak.» İngiltere'de yapılan da budur.

Şirketin vergiye tabi kârları muhasebe dönemine (ki 12 ayı geçmiyecektir) göre hesaplanır; vergi oranı ise her mali yıl için (ki 1 Nisan'dan 31 Mart'a kadar devam eder) saptanır. Bir yıldan diğerine vergi oranı değişirse, muhasebe dönemi itibarıyla hazırlanmış olan kârlar 31 Mart öncesi ve sonrası dönemler arasında basit zaman orantısı esasına göre bölüştürülür (39) (40).

Hesap yılı ilke olarak oniki aydan aşağı olmaz. Ticaretin bırakılması, ikametgâhın İngiltere dışına taşınması ve Kurumlar Vergisi mükellefiyetinin sona ermesi halinde söz konusu ilke uygulanmaz.

(39) Ancak şirketçe seçilen muhasebe yılı, Şirketler Sicili'nden müsaade alınmadıkça, beş yıl değiştirilemez; sözü edilen seçim yapılmazsa standart 31 Mart dönemi muhasebe dönemi olur.

(40) Bazı gelir ve harcama kalemleri de bu basit orantının dışında tutulur; ülke dışından gelen royaltier, banka faizleri ve temettüleri ile sermaye kazançları, amortismanlar ve uzun vadeli borç faizleri gibi yıllık ödemeler doğdukları döneme ait sayılır.

Şirketin vergiye tabi kârları, gelirden ve sermaye kazançlarından oluşur. Kurumlar Vergisi oranı bütün kazanç üzerinden tek oranda alınırsa da sermaye kazançları üzerindeki vergi yükü, uygulanan özel indirim nedeniyle, azalır. Şöyle ki sermaye kazancının 11/26'sı vergi dışı tutulur; böylece % 52'lik Kurumlar Vergisi oranının sadece % 30'u fiilen sermaye kazançlarına yüklenir. Ayrıca, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, ACT mahsubu da, sermaye kazançları üzerinde kalan vergi diliminden yapılamaz. Nihayet, 2000 sterlinin altındaki maddî menkul aktiflerin elden çıkarılmasından doğan kazançlar vergiye tabi tutulmaz. Buna karşılık, şahıslar için tanınan yıllık 3000 sterlin istisna şirketlere tanınmaz. Öte yandan sermaye kayıpları, sadece aynı dönemin veya sonraki dönemlerin sermaye kazançlarından mahsup edilebilir; önceki dönemlere yürütülemez. Ayrıca bu kayıplar, bağlı şirketlere de devredilemez. Yine, genel bir kural olarak, hakkında amortisman uygulamasına devam edilen bir aktif için sermaye kaybı dermeyan edilemez.

Bir de «küçük şirketler» ile ilgili farklılaştırma üzerinde durulmak gerekir. Son olarak 1982 Bütçe Yasası ile gelirleri 90.000 sterlin ve daha az olan şirketler olarak tanımlanan «küçük şirketler»in gelirleri normal Kurumlar Vergisi oranından daha düşük bir oranda vergilenmektedir; 1980'e kadar % 42 olan bu oran o zamandan beri % 40 olarak tespit edilmiştir. Ortak yönetim altındaki şirket grupları bu uygulamada topluca gözönüne alınır; böylece bu ayrıcalıklı işleminden yararlanmak için gerekli gelir düzeyi o oranda düşer. Grup açısından sözkonusu limit rakamda kâr, gelir ve sermaye kazancı dışında grup dışı şirketlerden elde edilen vergiden müstesna iştirak kazançlarını da içerir. Bunun dışında bir de gelirleri 90.000 sterlinden fazla olmakla birlikte 225.000 sterlini de aşmayan şirketler için fiili Kurumlar Vergisi oranını düşürecek bir «tedricî indirim» öngörülmüştür. Buna göre, normal koşullarda hesaplanacak Kurumlar Vergisinden yapılacak indirim şu formül ile bulunacaktır. $(M-P) \times I/P \times \text{marj. İnd. Oranı}$. (Bu sonuncusu halihazırda 2/25 olarak tespit edilmiştir.) Formülde M, 225.000 sterlin

tutarındaki tavanı, P şirketin vergiye tabi kârlarını, I ise gelirini göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamaları somutlaştırmak üzere, kârları gelir ve sermaye kazancından oluşan ve marjinal indirim oranından yararlanacak bir gelir elde etmiş bulunan bir küçük şirketin Kurumlar Vergisi tarhiyatını gösterelim. Diyelim ki şirketin 100.000 sterlin ticaret geliri, 15.000 sterlin sermaye kazancı vardır:

Ticari Gelir	100.000
Sermaye Kazançları	15.000
İndirim (11/26)	6.346
	8.654
Kurumlar Vergisine Tabi Kâr	108.654
Kurumlar Vergisi (%52)	56.500
Küçük Şirket indirimi	
100.000	2
$(225.000 - 108.654) \times \frac{2}{108.654}$	8.566
Ödenecek Kurumlar Vergisi	47.934

Kurumlar Vergisi Kanunu 12 aydan daha az süren muhasebe dönemleri (Kıst dönem) için yukarıda sözü edilen 90.000 ve 225.000 sterlinlik tutarların orantılı olarak düşürüleceğini öngörmektedir; muhasebe dönemi ve vergi yılı ayrı olur ve oran değişirse her vergi yılına düşen kâr ve gelirler ayrı ayrı gözönüne alınır.

II. 2. b. — Matrahın Belirlenmesi:

İngiltere'de mukim (yerleşik) bir şirketin bütün gelirleri ve sermaye kazançları, nerede elde edilirse edilsin, Kurumlar Vergisine tabidir. Hariçte mukim bir şirket ise, sadece şube veya acenta aracılığıyla İngiltere'de yaptığı ticaretten doğan gelirleri için Kurumlar Vergisi öder. Bu itibarla önce «ikamet» tespiti nasıl yapıldığı önemlidir. Kanun bu hususta resmî bir kriter koymamıştır; ancak mahkeme

İçtihatları bunu, «...merkezi yönetim ve denetimin yürütüldüğü ve normal olarak yönetim kurulunun önemli politika kararlarını almak üzere toplandığı yer» şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda şirketin kurulduğu ülke önemli olmadığı gibi paydaşların uyrukluk ya da ikamet ülkeleri de önemli değildir. Ancak «İç Gelirler İdaresi»nin 29 Ocak 1981'de yayınlanmış bir istişari raporunda şirketlerin ikametgâhına ilişkin yeni kanunî kurallar hazırlandığından sözedilmektedir; buna göre yöneticilerin toplandığı yerden çok, yönetimin günbegün yürütüldüğü, başlıca idarî fonksiyonların uygulandığı veya iş merkezinin bulunduğu yer ikamet yeri sayılacaktır. Ayrıca İngiltere'de kurulmuş tüm şirketler İngiltere'de mukim addedilecektir (41). Ancak henüz bu doğrultuda bir kanunlaşma vuku bulmamıştır.

Kurumlar Vergisi açısından şirket geliri iş kârları, faiz gelirleri, sermaye kazançları ve diğer gelir kalemlerinden oluşur. Şu var ki İngiltere'de mukim şirketlerden alınan temettüler hariç tutulacaktır. Her gelir türü, tarhiyatın şekli ve muhatabını belirleyen kendi kurallarına tabi olacaktır (42).

Vergi matrahını oluşturan unsurlar başlıca üç başlık altında toplanabilir: Faaliyet dışı gelirler her türlü yatırım gelirini kavrar; genellikle kaynakta kesinti usulünün uygulanmış olduğu bu gelirlerin kalan bölümü D - III numaralı Gelir Vergisi şedülüne göre vergilenir. Fiilen % 30 oranında

(41) Guide to UK Corporation Tax, Arthur Andersen Co., London, October 1981, S. 7

(42) İngiliz Gelir Vergisi Kanununa göre, gelirler altı şedülde toplanmıştır: A şedülü Emlâk Kira gelirlerine, B şedülü ticarî amaçla işletilen ağaçlık arazi gelirlerine, C şedülü üzerinden vergi tevkifatı yapılmış faiz gelirlerine, D şedülü altı alt şedüle ayrılmış olup, ticarî ve meslekî kârlara, tevkifata tabi tutulmamış faiz gelirlerine ve sair yıllık ödemeler, dış gelirlere ve diğer şedüllere girmeyen kâr ve kazançlara, E şedülü stopaj yoluyla vergilenen ücret gelirlerine, F şedülü ise şirket temettülerine ve diğer dağıtımlara tahsis edilmiştir.

vergilenen sermaye kazançları ile ilgili özellikler ise II.2.b bölümünde belirtilmişti. Faaliyet gelirleri ise en önemli kategoridir.

Bu gelirlerin belirlenmesinde yapılacak başlıca üç düzeltme bulunmaktadır: 1) D-1 şedülü kapsamındaki ticari gelirin vergiye tabi olmayacak bölümleri (Masraflar tamamen ve münhasıran ticari amaçlarla yapılmışsa indirilecektir); 2) yine ticari gelir ile ilgili olarak tanınan amortisman ve stok indirimi gibi özel indirimler; 3) ticari zararların mahsubu.

Hesapların vergi yönünden hazırlanması esas olarak profesyonel muhasebeciler tarafından yapılır; bu şekilde yetkili biri tarafından denetlenmiş muhasebe işlemleri, aksi ispat edilmedikçe doğru kabul edilir. Yine de İç Gelirler İdaresi'ne bağlı Vergi Müfettişi, eğer olmakla birlikte, bir mükellefin defterlerini incelemeye ve itiraz yolu şüphesiz açık olmak üzere beyannamede gösterilen miktarın üstünde tarhiyat yapmaya yetkilidir.

Muhasebe kurallarına uygun olarak hazırlanan gelir hesapları vergi yönünden yeniden gözden geçirilir ve bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılır:

i) Önemli değişikliklerden biri değer düşüklüğüne ilişkin defter kayıtlarının ve sabit aktiflerin elden çıkarılmasından doğan sermaye kazancı ya da kayıplarının ilâve edilmesi, bunların yerine amortisman karşılıklarının düşülmesidir.

Özellikle *makina-teçhizat* (plant and machinery) konusunda sağlanan % 100'lük ilk yıl indirimi imkânı, I.2.c. bölümünde de belirtildiği üzere, yatırım sektörüne sağlanan teşviklerin hemen hemen en önemlisidir. Bu kanunî ifade tanımlanmamış olmasına karşılık, bir yüz yıllık yargısal uygulama sırasında çok geniş bir anlam kazanmıştır. Öyle ki gemi ve uçaktan, telefon ve demirbaşaya kadar çoğu kalem bu unsura dahil sayılmaktadır; ancak bir binanın mütem-

mim cüzünü teşkil eden temel elektrik tesisatı v.b. parçalar kapsam dışında kalır. Öte yandan amortismanına tabi aktifin yeni veya kullanılmış olması önem taşımaz. Şirket, ilk yıl karşılığının bir bölümünü sonraki yıllara bırakabilir; bu durumda bakiye değer, yıllık % 25 üzerinden azalan bakiyeler usûlüne göre itfa edilir.

Sınai binalar (inşaat) da bu açıdan destek gören bir diğer kategoridir. Verilen başlangıç indirimi 10 Mart 1981'den itibaren % 75'dir. (daha önce zorunlu olmak kaydıyla % 50 idi.) Fakat bu istenirse yıllık % 4 şeklinde kullanılabilir; kalan değer ise, bina kullanıldığı sürece % 4'lük bir düz oranlı yıllık karşılık üzerinden amorti edilecektir. Sınai bina ve tesis tabiri «bir fabrika, imalâthane ve benzeri bir yerde yürütülen bir ticarî faaliyet için kullanılan bina ve tesisleri» kapsar. Dolayısıyla büro, dükkân ve otel gibi ticarî amaçlarla kullanılan ticarî binalar için bu imkân tanınmamıştır; ancak bunlar bir sınai binanın parçasını oluşturuyor ve fakat bu binanın toplam inşaat maliyetinin % 10'unu geçmiyorlarsa amortismanına tabi tutulurlar. Ayrıca «Gelişme Yörelere»nde (43) bu unsurlara sermaye harcamasının, bölgenin bir «Gelişme Yöresi» olduğunun hükümetçe belirlenmesinden itibaren 10 yıl içinde yapılması gerekir. Öte yandan «küçük sınai binalar» için daha avantajlı bir uygulama vardır: Toplam yüzölçümü 2500 feet kareyi geçmeyen bu binalar için % 100 kuruluş indirimi tanınır; bu indirimin istenirse kullanılmayabilecek olan bölümü müteakip yıllarda % 25 yıllık tutar üzerinden amorti edilir. Oteller için bunun dışında da bir özel düzenleme getirilerek gerekli koşulları taşıyan (44) otellerin inşasına veya geliştirilmesine yapılan harcamaların da sınai bina ayrıcalığından yararlanması, ancak bunlar için kuruluş indiriminin % 20 olması (bakiye için yıllık karşılık oranı yine % 4 olmak üzere) öngörülmüştür.

(43) Bu tabirden kasıt, «...işsizlik oranının yüksek olduğu geri kalmış şehirci ve liman bölgeleri...» dir.

Amortismanına tabi değerlerin elden çıkarılması halinde elde edilen bedel, sözkonusu aktifin defter değerinden düşükse aynı muhasebe dönemi için bu fark tutarında bir «eşitleştirici karşılık» daha ayrılabilir; aksi takdirde, yani satış bedelinin defter değerinden fazla olması durumunda ise satan şirket fark tutarında düşük amortisman ayırır. Ne var ki bu fark evvelce ayrılmış olan amortisman toplamını aşmaz. Makina-teçhizat ile ilgili olarak öngörülen uygulama değişiktir: Satış gelirleri, henüz amorti edilmemiş değer tutarından mahsup edilir, böylece gelecekte ayrılacak amortisman azaltılır. Artan gelir, tarihî maliyet tutarını aşmamak kaydıyla amortismanlardan düşülür.

Otomobillere yapılan harcamalar ise yıllık % 25'lik bir oran üzerinden azalan bakiyeler usulüne göre otomobil ticarî amaçlarla kullanılmak kaydıyla yokedilir. Ayrıca 1 Haziran 1980'den itibaren otomobiller, amortisman uygulaması açısından, makina-teçhizat dışında tutulmaktadır; böylece makina-teçhizat unsurlarının satışı halinde vukubulabilecek amortisman azalmasını otomobil harcamalarıyla erteleme imkânı ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca 8000 sterlinin üstünde maliyeti olan otomobillerin yılda 2000 sterlinden fazla amortismanına tabi tutulması da engellenmiştir.

Eski (kullanılmış) sınaî binaların alımında ise amortisman koşulları yine, farklıdır: Ayrılacak amortisman karşılıkları, hiçbir zaman tarihî maliyeti aşamaz; yani inşaat maliyetleri bakiyesinin (tabii buna satıcının satıştan kazandığı kârın amorti edilmemiş değeri aşmayan bölümü de eklenecektir) üzerinde ödenen fiyat için karşılık ayrılamaz. Ayrılacak karşılık belirlenirken sınaî binanın farazî ömrünün 25 yıl olduğu gözönüne alınacak ve toplam tutar bakiye yıl sayısına bölünecektir.

(44) Sözkonusu koşullar Nisan-Ekim aylarında en az dört ay süreyle açık kalmak, kahvaltı-akşam yemeği, oda temizliği gibi hizmetlerle birlikte gecelenebilecek en az on odası bulunmak şeklinde belirlenmiştir.

Aktifleri kiraya veren açısından amortisman uygulaması ise, bu yolla kira gelirlerinde doğacak zararın diğer kârlardan mahsup edileceği öngörüsüyle şirketlerin kasden sadece kiralamak üzere makina-teçhizat alabilecekleri düşünü- lerek, kısıtlanmıştır. Özellikle kiralamanın gerçek bir ticarî faaliyet çerçevesinde cereyan etmesini sağlama kaygısıyla 1980 Bütçe yasası bu durumda ilk yıl indirimlerinin yapıla- bilmesi için, kiracının İngiltere’de vergiye tabi bir tüccar olmasını, veya sözkonusu aktifin birbirini izleyen 29 gün- den fazla veya aynı yıl içinde 89 günden fazla aynı kişiye kiralanmamasını, ya da kiracının aktifini kiralamayıp başka bir ticarî amaçla kullanmasını şart koşturmuştur.

Mükellefin ticarî faaliyetiyle ilgili olmak kaydıyla (45) *bilimsel araştırma* harcamaları üzerinden de % 100’lük bir zorunlu ilk yıl indirimine izin verilir. Bilimsel araştırma ta- biri, «.. doğal ve uygulamalı bilimlerde bilgiyi genişletmeye yönelik faaliyetler» olarak tanımlanmıştır ve kullanılan mal- zemenin maliyeti, teçhizatın onarımı, ödenen ücretler gibi unsurları kapsar.

«İmalât ve üretim ile ilgili... çeşitli faaliyetlerde kulla- nılan teknikler ve bilgiler...» şeklinde tanımlanan sınaî *know - how* da 6 yılda eşit oranlar üzerinden amortismanına tabi tu- tulur. *Patent hakları*, yine düz oranlı bir şekilde (1/17 veya daha kısa ise hakkın ömrüne) dağıtılarak itfa edilir. *Ma- dencilik* harcamalarında amortisman esası, Kuzey İrlanda’ da ve kalkınma yörelerinde % 100 kuruluş indirimi, diğer bölgelerde ise % 40 kuruluş indirimi ve bakiye üzerinden yılda % 5 oran ile azalan bakiyeler usûlü olarak tespit edil- miştir.

ii) Ticarî geliri vergileme ilkelerine uydurmak yani ma- lî geliri tespit etmek için bazı masraflar kabul edilmeyip ek- leneciktir:

(45) Uğraşı alanıyla ilgili yeni bir iş alanına atılma ya da iş- çilerin sağlığını koruma amacıyla yapılan bilimsel araştırmalarda bu çerçevede kabul edilir.

İşle ilgili olmayan giderler, vergiler, ihtiyatlar, temettü-
ler, spesifik kalemlerle ilgili olanlar dışındaki şüpheli ala-
cak karşılıkları, sabit aktiflerle ilgili amortisman dışı ida-
me v.b. giderler ,emlak alımındaki kanunî ödemeler veya şe-
refiye gibi sermaye harcamaları, yabancı müşterilerle şirke-
tin kendi personeline yapılanlar ve eşantyonlar hariç olmak
üzere ağırlama ve konuklama giderleri bu kabil unsurların
başlıcalarıdır.

Kambiyo işlemlerinden doğan kazanç ve kayıplar ticarî
kalemlerle ilgili oldukları ölçüde (stoklar, alacaklı ve borç-
lular gelir ve harcama kalemleri gibi) matrahın hesabına
katılırlar; ancak yabancı para ile ifade edilen uzun vadeli
borçların ödenmesindeki gibi ticarî sayılmayacak kazanç ya
da kayıplar gözönüne alınmaz.

Şirketlerin ticarî faaliyete başlamadan bir yıl önce yap-
tıkları masraflar (bu arada faiz ve diğer yıllık ödemeler) ve
amortismanı tabi harcamalar, işe başlama tarihinde yapıl-
mış sayılır.

Şirketin vergili bir şekilde elde ettiği (46) tahvil faizi ve
royalti gibi gelirler, tevkifat ile birlikte brüt olarak dikkate
alınır; bir nevi vergi alacağı olan bu tevkifat şirketin ken-
disinin yıllık ödemelerden yapacağı Gelir Vergisi kesintisine
karşı tutulur.

Hayır kurumlarına bağışlar ilke olarak kabul edilme-
yen masraflardandır. Ancak üç yılı aşan akitler uyarınca
yapılanlarla mahallî veya iş ile ilgili hayır kurumlarına ya-
pılanlar, taahhüt edilmiş olmasalar da, düşülebilirler.

Şirket faiz v.b. yıllık ödemelerden standart oranda Ge-

(46) Vergisiz elde edilen gelire örnek başka bir kurumdan ge-
len temettülerdir. Bunların verdiği vergi alacağı (ACT) Şirketin ken-
di yapacağı dağıtım ile ilgili olarak kesmesi gereken ACT lere kar-
şılık tutulur. Artan ACT, sınırsız olarak, ileriye devredilir.

lir Vergisi keser (şu anda % 30) ve bunları, Kurumlar Vergisine tabi kârdan ödenmiş ve makûl ölçüde olmak kaydıyla, brüt tutarlarıyla gelirden düşer. (İngiliz bankalarına ve çifte vergileme anlaşması olan bir ülkede mukim birine ödenenlerde vergi tevkifatı yapılmaz.) Ancak bu tür masraflar aynı dönemde kullanılamazlarsa geçmiş dönemler gelirden düşülemezler; sonraki dönemlere devirleri ise ancak ticarî gelir ile ilişkili iseler mümkün olur.

Bazı hallerde şirket sermayesinin % 50'sini doğrudan veya dolaylı ellerinde tutan ortaklar arası satış işlemlerinde carî olan fiyat yerine Gelirler İdaresi piyasa rayicini ikame edebilir. Ayrıca, evvelce de belirtilmiş olduğu gibi, ortaklara yapılan faiz v.b. ödemeler bazı hallerde dağıtım mütalâa edilebilir.

iii) Yukarıda 1.2.c-ii bölümünde, enflasyon muhasebesinin vergi sistemine ithali yönünden kısmen değindiğimiz *stok-değerlemesi* konusunda İngiliz vergi yasalarının açık bir hükmü bulunmamasına karşılık, müteaddit mahkeme kararı aşağıda, vergiye tabi kârların hesabına esas ilkenin «tarihi maliyet muhasebesi» olduğu genel kabul görür (47).

Ancak faaliyetin sona ermesi durumunda bütün stokların satış fiyatı üzerinden değerlendirilmesi öngörülür. Eğer stok satılmaz veya İngiltere'de mükellef olmayan birine satılır ya da onu sabit bir aktif olarak alan birine satılırsa satış fiyatı değil, açık (makul) piyasa fiyatı esas tutulur.

Artan stok fiyatlarının defter kârındaki enflasyonist etkisini kısmende olsa gidermek için 1970'li yıllarda getirilen «*Stok Değerleme İndirimi*» 1981 Bütçe Yasası ile şekil değiştirmiştir. Önceki uygulamaya göre, hammadde, yarı-mamûl ve mamûl stok düzeyindeki dönem için artışlardan amortismanlar sonrası ticarî gelirin % 15'i düşülerek elde edilen

(47) Tax and Trade Guide - United Kingdom, Arthur Andersen Co., Third Edition, London, November 1976, S. 122

tutar (stock relief) bir masraf unsuru gibi gelirden düşülecektir. (1973 ve 1974 yılları için öngörülen ilk indirim, amortismandan önceki gelirin % 10'u şeklinde belirlenmiştir.) Başlangıçta geçici bir tedbir ve sadece bir vergi ertelenmesi olarak düşünülen (stoklarda düşme olan dönemlerde evvelce yapılmış indirimler gelirlere eklenmek suretiyle) stok indiriminin, sonradan altı hesap dönemi sonunda kesinleşmesi öngörüldü. Bu dönem içinde geri alınan indirimin hangi yıllarda yapılmış olduğunun tespitinin ise LIFO esasına göre yapılması yani daha yakın geçmiş dönem indiriminin öncelikle sıfırlanması hükme bağlandı.

1981 Bütçe Yasası'nın sisteme getirdiği yenilik indirimin hesap tarzına ilişkindir: 14 Kasım 1980'de ve daha sonra sona eren muhasebe dönemleri için indirim, dönem başı stokların 2.000 sterlini aşan bölümüne, Devlet İstatistik Örgütüncce hazırlanan genel stok endeksinde dönem boyunca oluşan değişme yüzdesi uygulanmakla hesaplanacaktır (48). Böylece eskisinden farklı olarak indirimin stok düzeyindeki değişmeler ve dönem kârı ile ilgisi kesilmiş olmaktadır; sözgeliki stoklar azalsa dahi indirim mümkün olacaktır. Üstelik işin sona ermesi veya faaliyet düzeyinde çok büyük düşüş olması gibi istisnai durumlar hariç indirimlerin geri alınması da sözkonusu olmayacaktır.

Eski ve yeni esaslara göre indirim tespitini ayrı bir örnek üzerinde gösterelim: Varsayalım ki dönem kârı 100.000 sterlin, dönembaşı stok 150.000 sterlin ve dönem sonu stok 200.000 sterlindir; endeks ise 170'den 190'a çıkmış olsun,

Eski Sistem

Stok Artışı	:	(200.000—150.000=)	50.000
(—) Kâr Kısıtlaması	:	(100.000 × % 15 =)	15.000
Stok İndirimi	:		35.000

(48) Corporation Tax, op. cit., 1981 Supplement.

Yeni Sistem

Stok İndirimi : (Dönembaşı stok—2000) % (Endeks değişimi)

$$: (150.000—2.000) \times (190—170)$$

170

: 17.412

II.2. c. — Diğer Mahsup ve Düzeltmeler:

i) Şirketçe maruz kalınan zararın göreceği işlem, zararın kaynaklandığı ve mahsup edileceği gelir kategorilerine göre değişir.

Ticarî zarar, zaman sınırı olmaksızın, sonraki dönemlere devredilebilir ve bu dönemlerin ticarî kârından düşülebilir. Ancak ACT de olduğu gibi, mülkiyete ve işin özellik ve yönetiminde köklü bir değişiklik olması halinde buna cevaz yoktur. Bu zarar, münhasıran iş ile ilgili faiz ve diğer yıllık ödemelerle artırılabilir. Mahsup, öncelikle yakın dönemler gelirinden yapılacaktır.

Alternatif olarak ticarî zarar aynı dönemin veya bir önceki dönemin toplam kârlarından mahsup edilebilir. Makina-teçhizat ile ilgili kuruluş giderlerinden doğan zararlar ise üç yıl geriye devredilebilir; mahsup en sonraki yıldan başlıyacaktır. Aynı şekilde işin sona ermesinden önceki oniki ay içinde oluşan zarar da, LIFO esasına göre, üç önceki dönemden mahsup edilebilir.

Buna karşılık faaliyet dışı zararlar, sadece aynı kategorideki gelirlerden ve sonraki dönemlerde mahsup edilebilir. (meselâ kira gelirleri) Sermaye kayıpları ise geriye devredilemez ve sadece aynı dönemin veya zaman sınırı olmaksızın sonraki dönemlerin sermaye kazançlarından mahsup edilebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi sermaye ve kâr ortaklığının % 75 olması kaydıyla, aynı gruba mahsup iki şirketten

birinin ticarî zararı diğerinin cari kârlarından mahsup edilebilir.

ii) Ülke dışında kazanılmış gelirler ile ilgili «Çifte Vergileme İndirimi», genellikle, bu gelirler ile ilgili olarak dışarıda ödenmiş verginin mahsubu şeklinde çözümlenmiştir. Bazı hallerde bir «dış vergi alacağı» verilir. Ayrıca İngiltere ile yabancı memleketler arasında imzalanan çifte vergileme anlaşmaları indirimin hesap tarzını gösterebilir. (Türkiye ile bu kabil bir anlaşma yoktur.)

Ülke dışında bir temettüye hak kazanılması durumunda ülke içi uygulamada ileri sürülecek vergi alacağı direkt ve endirekt unsurlar içerir: İlki tevkif edilmiş vergiyi, ikincisi temettünün kaynağını oluşturan kârlar üzerinden ödenmiş vergiyi temsil eder. (Ancak endirekt unsurun vergi alacağına dahil olabilmesi için İngiliz şirketinin yabancı şirkette en az % 10'luk oy hakkını elinde bulundurması gerekir.)

Vergi anlaşmaları faiz ve royalti gibi gelirlerde genellikle kaynak ülkenin vergileme hakkından ikamet ülkesi lehine vazgeçmesini öngörür. Diğer gelir türlerinde ise bu olmaz; en azından kaynakta tevkifat, nispeten düşük bir oranda da olsa, yapılır. Bu durumda tahsil ya da tevkif edilen dış vergi için ikamet ülkesi uygun bir vergi alacağı hakkı tanır. Bunun başlıca koşulları, a) vergi alacağını talep eden şirketin İngiltere'de mukim olması, b) alacağın sadece gelirin doğduğu ülkedeki vergilere münhasır bulunması, c) bazı hallerde yabancı bir şirketçe dışarda ödenen gelir vergisinin vergi alacağına esas olması için ödenen verginin İngiliz şirketine verilen temettünün kaynağını oluşturan kârlar ile ilgili olması, d) tanınacak vergi alacağının aynı gelir İngiltere'de elde edilseydi ödenecek vergi tutarı ile sınırlı olmasıdır. Dışarıdan ödenen vergiden, böylece hesaplanacak vergi alacağını aşan bölüm önceki ve sonraki dönem gelirlerinden mahsup edilemeyecektir. Öte yandan dış vergi alacağının mahsup edilebileceği Kurumlar Vergisi, ACT dışındaki tutardır; bu durumda bir İngiliz şirketi için dağıtımlarını (do-

layısıyla ACT mahsubunu) dahili gelirlerinden ya da birden fazla dış gelir varsa nisbeten düşük oranda vergilenenden yapmak ve böylece daha fazla dış vergi mahsubu imkânı elde etmek daha avantajlı olacaktır. Konuyu bir örnekle açıklayalım:

Dönem sonunda İngiliz şirketinin ticarî geliri 50.000 sterlin, dışarda elde ettiği gelir 36.000 sterlin ve ödediği dış vergi 15.000 sterlin ise ve aynı yıl 36.400 sterlin temettü dağıtımına karar vermişse, dağıtım öncelikle iç ticarî gelirden yapılıyorsa:

ACT toplamı	:	$(36.400 \times 3/7 =)$	15.600
İç ticarî gelirlerden			
Ödenecek Vergi :		$(50.000 \times \%50 =)$	25.000
(K.V. % 50 varsayılırsa)			15.000
(—) ACT limiti	:		10.000
K.V. Borcu			
Dış gelirden ödenecek vergi	:	$(36.000 \times \%50 =)$	18.000
(—) Bakiye ACT	:		600
Dış gelirden K.V. borcu	:		17.400
Dış vergi alacağı	:		15.000
Nihai dış gelir vergisi	:		2.400

Oysa aynı örnekte, dağıtım öncelikle dış gelirden yapılıyorsa,

Dış gelirden ödenecek vergi	18.000
ACT limiti: $(36.000 \times \%30 =)$	10.800
Dış gelirden K.V. Borcu	7.200
Dış vergi alacağı	15.000
Mahsup edilemeyen V. alacağı	7.800 olur.

Öte yandan, kârdan düşülecek masrafların sermaye kazançlarından önce ticarî gelirden indirilmesi ilke olmakla birlikte bir çifte vergileme mahsubu söz konusu olduğunda,

diğer kategorilere (onların tutarını aşmamak üzere) masraf kaydırılması mümkün kılınmıştır. Ülke içi ticarî gelirleri 30.000, ülke dışı ticarî gelirleri 30.000, sermaye kazançları 7500 sterlin ve dış vergi alacağı da 9000 sterlin olan bir firma örneğini alalım. Eğer 10.000 sterlinlik masrafların tümü iç ticarî gelirden düşülürse,

İç ticarî gelirden		
ödenen vergi	: $(30.000 - 10.000) \times \%50$	= 10.000
(—) ACT limiti	: $(20.000 \times \%30)$	= 6.000
K.V. Borcu		4.000
Sermaye kazançlarından		
ödenen vergi	: $(7.500 \times \%50)$	= 3.750
Dış ticarî gelir-		
den ödenen		
vergi	: $(30.000 \times \%50)$	= 15.000
(—) ACT bakiyesi	: $(50.000 \times \%30) - 6000$	= 9.000
K.V. borcu		6.000
düşülebilecek dış		
vergi alacağı		6.000

Oysa masraflar öncelikle sermaye kazançlarından ve bakiyesi iç ticarî gelirlerden düşülürse vergilenecek sermaye kazancı kalmaz; buna karşılık iç ticarî gelir matrahı artar ve:

İç ticarî gelirden ödenen		
vergi: $(30.000 - 2.500) \times \%50$		= 13.750
(—) ACT limiti $(27.500 \times \%30)$		= 8.250
K.V. borcu		5.500
Dış ticarî gelirden		
ödenen vergi: $(30.000 \times \%50)$		= 15.000
(—) A.C.T. Bakiyesi: $(15.000 - 8.250)$		= 6.750
K.V. borcu		8.250
Düşülebilecek dış vergi alacağı		8.250 bulunur.

Yukarıda da belirtildiği gibi dış gelirin temettü olması

durumunda dış vergi alacağı, çifte vergileme anlaşması çerçevesinde, stopaj yoluyla alınan dışında temettü kaynağı kâr üzerinde yabancı şirketçe ödenen Kurumlar Vergisini de kapsayacaktır ki karmaşık olan bu bölümün hesaplanmasını yine bir örnekle açıklamakta yarar vardır. İç ticarî kârları 60.000, yabancı şirketten aldığı temettü 21.000 ve yabancı ülkede stopaj yoluyla ödediği vergi 3150 sterlin olan ve 35.000 sterlin dağıtım yapmayı kararlaştıran bir İngiliz şirketini ele alalım. Dış temettüyü veren yabancı şirketin kârı üzerindeki vergi yükü % 30 olsun, dış temettünün İngilterede yükleneceği vergiyi hesaplamak için, temettünün yabancı ülkedeki gayrisafi tutarını bulmak gerekir; örnekte bu,

$$(21.000 \times \frac{100}{100-30}) \text{ yani } 30.000 \text{ sterlin olacaktır. Bu durum-}$$

da,

İç gelirden	
ödenecek vergi (60.000 × %50 =)	30.000
ACT (35.000 × 3/7 =)	15.000
K.V. Borcu	15.000
Dış Temettüden	
ödenecek vergi (30.000 × %50 =)	15.000
Dış vergi alacağı (9.000 + 3.150 =)	12.150
Dış temettü için nihai vergi	2.850 bulunur.

(49).

Ancak bütün bu imkânların gizliyemediği bir gerçek, bu kısmî vergi alacağı sisteminin dış yatırımlar açısından pek özendirici sayılamıyacağıdır; özellikle dağıtım tutarı arttığı ve dağıtılabilecek (dolayısıyla ACT mahsubuna konu olabilecek) dahilî gelirler fazla ve çeşitli olmadığı takdirde dış vergi alacağı mahsubu güçleşecek, dışarıda elde edilen gelirlerin vergi yükü artacaktır.

(49) Double Taxation Relief, Inland Revenue, London. 1978.

Buna karşılık sistemin ülke içi yatırımlar açısından üstünlüğü açıktır. Dağıtılmış olsun olmasın tüm kurum kârları üzerinden aynı bir oranda alınan Kurumlar Vergisi'nin bir bölümü için vergi alacağı hakkı sadece İngiltere'de mukim yani tam mükellef paydaşlara verilmektedir. Hariçte mukim paydaşlara alacak verilmesi ise ülkenin ancak çifte vergileme anlaşmalarına taraf olduğunda gündeme gelebilecek bir husustur (50).

Bu özelliklerine, klâsik sistemin aksine, dağıtılan kâr üzerindeki (dağıtılmamış bölüme oranla) ağır vergi yükünü ortadan kaldırması eklendiğinde Atıf sisteminin ülke içinde sermaye birikimi lehindeki işleyişi belirginleşmektedir. Ancak aynı şey, millî şirketlerin uluslararası piyasada rekabet gücü kazanmaları açısından sistemin özendirici etkisi konusunda söylenemez.

II. 2. d. — Kurumlar Vergisinin Ödenmesi:

Kurumlar Vergisi'nde ödeme tarihleri verginin iki bölümü itibarıyla farklıdır. Ana Kurumlar Vergisi, vergi döneminin (1 Nisan - 31 Mart) bitimini izleyen dokuz ay sonunda ya da, bundan daha sonraki bir tarihteyse, tarh pusulasının tebliğini izleyen 30 gün içinde ödenir. Bununla birlikte 1 Nisan 1965'de ticari faaliyette bulunan firmalar için, evvelce tanınmış bulunan 20 aylık süre geçerlidir; ancak şirketin aynı işi sürdürmekte olması gerekir. Tarhiyata itiraz ilke olarak tahsili durdurmaz; ancak verginin kısmen veya tamamen ertelenmesi istenebilir. İtiraz ve erteleme talebi pusulanın tebliğini izleyen 30 gün içinde yapılmalıdır. İtiraz ve red halinde temyiz sonucundan itibaren

(50) Söz konusu kısmi alacak verilmesi, yani ACT'nin kısmen iadesi, anlaşmalarda belirlenir. Meselâ, bir İngiliz şirketinde % 10 pay sahibi bir ABD şirketine yapılan iade, temettü üzerinden hesaplanan ACT'nin yarısından, bu miktarın temettü ile toplamının % 5'i düşülmekle bulunur.

30 gün içinde vergi ödenmesi muaccel hale gelir. Ödeme gününden yani vadeden fiili ödeme tarihine kadar yıllık % 12 gecikme faizi işler ve bu, Kurumlar Vergisinden indirilemez. Hazine'den mükellefe en az 100 sterlin olmak üzere bir iade yapılması durumunda da, normal vade tarihinin 1 yıl sonrasından itibaren yine % 12 yıllık faiz yürütülür; bu faiz, mükellef şirketin vergiye tabi gelirine dahil edilmez.

Öndelik Kurumlar Vergisi (ACT) ise, bir tür kaynakta kesinti şeklinde, her üç aylık dönemi izleyen 14 gün içinde ödenir. Şirketin muhasebe dönemi ACT dönemleriyle çakışmazsa aradaki zaman da ek bir dönem olarak mütalâa edilir.

III. — DEĞERLENDİRME VE DÜŞÜNCELER

Yukarıda (I.2) de belirtildiği gibi İngiltere'nin diğer alternatiflerin hemen tümünü denedikten sonra üzerinde karar kıldığı kısmi alacak veren bugünkü «Atıf Sistemi» doğaldır ki, kurum vergilemesinin doğrudan ya da dolaylı olarak çağrıştırdığı her hususta optimal çözümü vermemiştir. Tartışma dışında kalan en önemli husus, sistemin (aslında genel olarak iki oranlı sistemlerin) dağıtımlar üzerindeki vergi yükünü hafiflettiği ve böylece klâsik sistemde kârları dağıtmayıp şirkette tutma gelir vergisinden bütünüyle kaçınmayı sağlarken artık sadece yüksek şahsî vergi oranlarından kaçınabilme imkânını verdiğidir. Kuşkusuz bu husus sadece farklı mükellef kategorileri arasında adaletin sağlanması açısından değil, uluslararası yatırım fonlarını cezbetme ve daha önemlisi yerli sermayenin vergi yükü daha hafif dış piyasalara kaymasını önleme açısından da avantajlar sağlar. Üstelik genel iki oranlı sistem kalıbından da farklı olarak dağıtımlar üzerinden verilen alacak hakkının ilke olarak yabancı paydaşlara tanınmaması ve bunun çifte vergileme anlaşmaları akdinde ülkenin eline bir koz vermesi söz konusu işlevi güçlendirir. Yine diğer iki oranlı sistem varyantlarından farklı olarak, yüksek marjinal şahsî oranlardan

vergi ödeyen paydaşlar bir yana bırakılırsa, vergi alacağı sisteminde paydaşın yüklendiği verginin tümüyle kurumlar vergisi olması, teoride bu vergiye tanınan yansıma şansının gelir vergisinden yüksek sayılması dolayısıyla, portföy yatırımlarını özendirici bir etki yapabilir. Nihayet sistem kredi finansmanına oranla çok pahalı hale gelmiş özkaynak finansmanını da özendirir; çünkü belli bir temettü ödemesinin gerektirdiği vergi öncesi kâr düzeyi klâsik sisteme oranla düşecektir.

«Atıf Sistemi»nin aleyhinde ileri sürülebilecek pek çok argüman vardır. İngiltere'deki uygulamasıyla, yani ayrıcalıklı amortisman koşulları ve enflasyonu hesaba katan stok kârları hesabı gibi hepsi de yatırım getirisini arttırmaya yönelik bir seri tedbir eşliğinde, vergi öncesi kârlara yüklenen bileşik kurumlar vergisi oranı oldukça düşük düzeylere inmiştir. Öte yandan her yıl Bütçe Yasasında şirketleri ilgilendiren mevzuatın yeniden düzenlenmesi, ortama bir istikrarsızlık unsuru da katmaktadır; nitekim başlangıçta geçici bir erteleme aracı olarak düşünülen stok indirimi giderek süreklilik taşıyan bir kuruma dönüştürülmüştür. Gelirler idaresi yönünden de bu azalan Kurumlar Vergisi hasılatı istenir bir olgu değildir. Neyse ki ACT unsuru hem idarenin kaygısını azaltacak bir peşin hasılat sağlamakta, hem de herhangi bir hesap döneminde kârların % 30'u gibi bir mahsup tavanına tabi olmakla dağıtım tutarına bir sınırlama oluşturmaktadır. Temelde kurum düzeyinde alınan bir şahsi vergi sayılabilecek olan ACT bir yana bırakılırsa, ülkedeki en büyük yirmi şirketin 1976 ilâ 1979 yıllarında ödedikleri Ana Kurumlar Vergisi tutarlarını gösteren aşağıdaki tablo, hasılat açısından kaygıları doğrular niteliktedir: (tabloda şirketlerin kamuya yayınlanan hesaplarındaki kavramsal vergi yükü değil, hızlandırılmış amortisman ve stok indirimi uygulandıktan sonra fiilen ödenen vergiler esas alınmıştır.)

Şirket	1976-77 Dönemi		1978-79 Dönemi	
	Kâr	Ödenen Vergi (milyon sterlin)	Kâr	Ödenen Vergi (milyon sterlin)
Allied Breweries	63	—	77	—
Bass Charrington	69	17	106	21
B.A.T.	374	2	433	—
Bowater	78	—	90	—
British Leyland	71	—	15	—
B.P.	1784	—	2225	37
Courtaulds	46	—	54	—
Distillers	91	7	163	32
Dunlop	—	74	43	—
Esso	69	—	43	—
Ford	122	—	242	72
C.E.C.	207	41	325	92
Grand Metropolitan	57	—	116	29
G.K.N.	70	—	87	—
I.C.I.	540	12	421	43
Imperial Group	130	9	131	—
Marks-Spencer	84	29	118	40
P.P.O.	31	—	18	—
Reed International	37	—	81	22
Rio Tinto-Zinc	279	—	284	—
	4276	117	5072	382

(51)

Aynı olgu, ACT'yi de içeren şahsî vergi kategorileri toplam vergi gelirlerinin % 60'ını oluştururken, ana Kurumlar Vergisinin payının % 5 olmasından da bellidir (52).

Diğer taraftan dağıtımların özendirilmesi, özellikle küçük boyutlu işletmeleri zor durumda bırakır. Sermaye piya-

(51) Kay and King, op. cit., S. 194

(52) Financial Statement and Budget Report, 1979-80 (HMSO; 1979)

şasından fon bulma olanağı kısıtlı olan bu şirketler, kârlarının önemli bir bölümünü şirkette tutmak zorundadır. Nitekim otoriteleri 70'li yıllarda bu şirketler için Kurumlar Vergisini % 40 düzeyine indirmeye yönelten de büyük ölçüde bu gerçeğin farkedilmesi olmuştur (53). Ayrıca amortisman ve stok değerlemesinde tarihi maliyet ve FIFO usulleri yürürlükteyse dağıtımların lehindeki bir vergi yöntemi, stok ve makina-teçhizat yatırımı fazla olan ve fakat enflasyonda kârları fiktif olarak şişen, dolayısıyla kâr dağıtım kapasitesi artmayan şirketlere oranla stok devir hızı yüksek ve makina-teçhizat yatırımı düşük olan şirketleri destekleyecektir; oysa bu ikinci grup şirketler reel değer üretme yönünden birinci gruptakiler kadar desteğe lâyık değildir.

İngiltere'de şirketlerin vergi yükümlülükleri açısından önemli sonuçlar doğuran hızlandırılmış amortisman, kuruluş indirimi ve stok mahsubu gibi kurumların ise sağladıkları vergi kazancına karşılık sermaye yapıları ve yatırım politikaları yönünden ne gibi selektif esaslara dayandığı belli değildir. Görünen odur ki para ve kredi politikalarıyla makro plânda talep kontrol altına alınırken, ekonominin durgunluğa gömülmemesinin en önemli çaresi firma düzeyinde vergi tavizleri verilmesinde aranmaktadır.

Konunun yakın geçmişte kazandığı bir de uluslararası boyut vardır: Esas itibarıyla sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, işletmelerin ulusal sınırlar ötesinde birleşmeleri ve üretim maliyetlerinin rekabet koşullarından sapmaması amaçlarından hareket eden Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu, henüz direktif (yani topluluğun bağlayıcı mevzuatı) biçimine dönüşmemiş olmakla birlikte, dolaysız vergilerde bir uyumlandırma gereğini 1968'den beri benimsemiştir. Bu husustaki programın iki öncelikli içeriğinden birini, «Kurumlar Vergisi matrah ve oranlarının ve devir ve tasfiyelere uygulanacak kuralların yaklaştırılması» oluştur-

(53) Bu olgu, Türkiye gibi düzenli bir sermaye organizasyonu ve menkul değer akışkanlığı bulunmayan ülkelerde daha kapsamlı bir önem taşır; kolaylaştırılan dağıtımın rasyonel yatırıma ve dolayısıyla büyümeye dönüşeceği pek şüphelidir.

muştur. (Diğeri kaynakta kesinti yöntemleri) 1 Ağustos 1975 de Konsey'e sunulan öneride, Klâsik Sistem'in teknik basitlik ve uluslararası ayırım gözetmeme yönünden taşıdığı üstünlüklere karşılık, «.. işletmelerin finansman şekilleri ve hukukî kuruluşları açısından nötralite, malî adalete uygun olma, fiktif şirketler aracılığıyla vergi kaçakçılığını önleme ve orta gelirli tasarruf sahiplerini sermaye piyasasına çekme v.b.» avantajlar taşıdığı görülen «Atıf Sistemi» tercih edilmiştir (54). Ne varki öneriden bu yana geçen zamanda üye ülkelerde oluşan gelişmeler bu doğrultuda olmamıştır: Sözügelışı 1977 yılı başında Batı Almanya temettüler üzerinden hem vergi alacağı verilmesini, hem de gelir vergisi tey-kifatı yapılmasını öngören bir sistem kabul etti; Hollanda ise ötedenberi vergi alacağına yer vermeyen klâsik sistemde ısrar etmektedir. AET'nin önerdiği düzenleme, sermaye it-halinin değil, sermaye ihracatının liberalizasyonuna ağırlık verdiğinden temettüler ile ilgili olarak yapılacak iadelerin paydaşın ikamet ettiği ülke değil, temettüye esas kurum kârlarının vergilendiği ülke verilmesi yolundadır. Ancak bir yandan henüz topluluk tercihinin kesinleşmemiş olması, diğer yandan bu haliyle öngörülen sistemin kurum vergilemesinin mütemmim cüzleri olan amortisman uygulaması, sermaye kazancı ve şahsî gelir vergilemesini gözardı etmesi bu faktörün ağırlığını azaltmaktadır. Kaldı ki mevcut İngiliz sistemi, ACT uygulaması dışında, öneriye uygunluk göstermektedir. Yine de AET'nin temel tercihi, üye ülkelerde ve bu arada İngiltere'de Kurum vergilemesinin geleceğine bir sınır koymaktadır: Bu itibarla sözügelışı bazı otoritelerin önerегeldiğı ve sermaye harcamaları ile cari harcamalar arasındaki ayırımı ortadan kaldırarak Kurumlar Vergisinin matrahını mal ve hizmet satış gelirleri ile mal ve hizmet harcamaları arasındaki fark olarak belirleyen, dolayısıyla faizlerin düşülmesi, stok mahsubu, vergi alacağı ve amortisman uygulamalarını kaldıran «Nakit Akımı Kurumlar Vergisi» alternatifi söz konusu olamayacaktır.

(54) Nicolas Moussis, Les Politiques De La Communauté Economique Européenne, Dalloz, Paris, 1982, S. 333

KAYNAKÇA

- (1) J.A. Kay and M.A. King, The British Tax System, 2 and Edition, Oxford University Press, London, 1982
- (2) A.R. Prest and N.A Barr, Public Finance In Theory and Practice, 6 th Edition, Weidenfeld and Nicolson, London, 1979
- (3) R.A. Musgrave, The Theory of Public Finance, McGraw-Hill, Newyork, 1959
- (4) J.M. Cope, Business Taxation, Nelson, London, 1972
- (5) Corporation Tax, Inland Revenue, London, 1979-1981
- (6) Guide To UK Corporation Tax, Arthur Anderson Co., London, October 1981.
- (7) Tax and Trade Guide-United Kingdom, Arthur Andersen Co., Third Edition, London, November 1976.
- (8) Double Taxation Relief, Inland Revenue, London, 1978
- (9) Financial Statements and Budget Reports. (HMSO)
- (10) Nicolas Moussis, Les Politiques De la Communauté Economique Européenne, Dalloz, Paris, 1982.